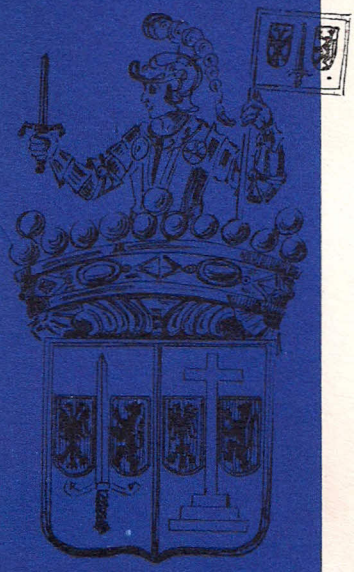

het land van aalst

Tijdschrift van de geschiedkundige vereniging
HET LAND VAN AALST

JAARGANG XXXIX - 1987 - NUMMER 6

de eerste vlaamse
Verzekeringsmaatschappij
gent 091-25 75 15

kulturele stichting NOORDSTARFONDS v.z.w.

IDA VAN ENAME.

door K.G. Van Acker

Prof. Dr. A.E. Verhulst heeft in zijn magistraal werk over het grondbezit van de Sint-Baafsabdij te Gent meerdere bladzijden gewijd aan de onttakeling van de oude villa Wormene (1).
In het kort komt de geschiedenis van Wormene hierop neer dat deze villa, die reeds in 864 aan de abdij toebehoorde, na de vernietiging der abdij in 879, en tijdens de afwezighied van de kanunnikengemeenschap in Sint-Baafs tot ca. 937, in het begin van de tiende eeuw door de graaf van Vlaanderen in bezit was genomen (27). Rond 964 werd Wormene aan de abdij teruggegeven, doch ergens tussen 976 en 988, en ten laatste in 1003, eigende zich de graaf van Henegouwen, tevens markgraaf van Ename, Godfried van Verdun, een deel ervan toe. Dit deel was het eigenlijke Wormene zelf waar het uitbatingscentrum van de villa gevestigd was. Aldus zou Godfried van Verdun zijn bezitting te Velzeke-Rudderhove aanmerkelijk vergroot hebben. De afhankelijkheid Zwalm bleef aan de abdij die er een nieuw uitbatingscentrum inrichtte. Dit zou sindsdien Munkzwalm genoemd worden.
Toen in de eerste helft van de 11de eeuw abt Othelbold van Sint-Baafs zijn bedelbrief richtte aan de Vlaamse gravin Otgiva, waarin hij aantoonde wat de abdij had bezeten voor de invallen van de Noormannen, en wat zij daarvan in zijn tijd slechts had terug bekomen, dan luidt zijn tekst wat Wormene betreft als volgt: "... et Uda comitissa villam Warminiam cum mansis XV et suis appendiciis.../ detinuit/...". Dit betekent dat Wormene nog steeds vervreemd was en in het bezit van een gravin Uda (3). De uitgever van de brief van abt Othelbold, Dr. L. Voet, kon deze gravin Uda niet identificeren. Dr. A.C.F. Koch vereenzelvigde

(1) A.E. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw)*, Brussel, 1958. In: *Verhandel. Kon. Vl. Acad. Kl. der Letteren, 30.* Zie blz. 426-441. - *Wormene is actueel begrepen, als Hoog- en Laagwormene, in de gemeente Velzeke-Ruddershove.*
(2) *Ibid.*, blz. 57-58.
(3) L. VOET, *De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent* (1019-1030). Brussel, 1949. Zie blz. 237. - Betere uitgave in: M. GYSSELING en A.C.F. KOCH, *Diplomata belgica ante annum Millesimum Centesimum scripta.* Brussel, 1950. In: *Bouwstoffen en studieën voor de geschiedenis en lexicografie van het Nederlands, I. blz. 248. (Verdere citering onder DB).*

haar nadien met de kleindochter van Godfried van Verdun, Oda, welke gehuwd was met graaf Lambert II van Leuven (4), wat door Verhulst werd overgenomen (5). Deze Oda is bekend als dochter van Gothelo I, hertog van Neder-Lotharingen, zoon van Godfried van Verdun.

Hoewel die oplossing tot de mogelijkheden behoorde - Lambert II van Leuven regeerde van 1041 tot 1063 (5bis) - zou men toch eerder geneigd moeten zijn om te denken dat Wormene aan de rechtstreekse erfgenaam van Herman van Ename zou toegekomen zijn, d.w.z. aan zijn dochter. Men weet dat na 998, toen Godfried van Verdun verslagen werd door Reinier IV van Henegouwen, het gebied dat de mark Ename was aan Godsfrieds zoon Herman is toegekomen.

Het is eveneens bekend dat de dochter van Herman van Ename huwde met Reinier V, graaf van Henegouwen van 1013 tot 1039 (6). Over deze laatste kloeg abt Othelbold dat het vroegere abdijbezit Lede en Schoonaarde in diens handen waren (7).

Tot nog toe nam men aan dat Herman van Ename's dochter dezelfde naam droeg als haar moeder: Mathildis. Toch is er geen enkele bron die dit bevestigt. In zijn uitgebreid werk over de Belgische dynastiën tijdens de middeleeuwen had L. Vanderkindere het herhaaldelijk over deze dochter en over haar huwelijk met Reinier V van Henegouwen, maar nergens noemde hij haar naam tenzij in zijn Annexe II, een genealogische tabel van het huis der Reiniers. Daar leest men: "Régnier V, + après 1039, ép. Mathilde, fille de Hermann d'Eename". Slaat men echter de "Table analytique..." na welke hij afzonderlijk liet verschijnen, dan vindt men "Mathilde? d'Eename, fille de Hermann, ép. Régnier V, ann. II". Dit betekent dat hij een conjectuur heeft gemaakt waarnaar hij vervolgens in zijn naamregister verwees. Dat hij dit bij het opstel-

(4) *VOET, op. cit.*, blz. 185. - KOCH, */ recensie van Voets uitgave /* in: *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlanden. 's Gravenhage, Antwerpen, 5, 1950. Zie blz. 152-153.*

(5) *VERHULST, op. cit.*, blz. 427.

(5bis) Zoals J. VAN ACKER, *Antwerpen van Romeins veer tot wereldhaven.* Antwerpen, 1975: blz. 44 het stelde, schept de vereenzelviging van Uda comitissa met Oda, gravin van Leuven, een probleem. Aangezien Lambert II, met wie Oda huwde, pas in 1041 zijn vader als graaf van Leuven opvolgde, rees de vraag over welk graafschap Oda ca 1030 dan wel zou geheerst hebben.

(6) L. VANDERKINDERE, *La formation territoriale des principautés belges au Moyen Age.* Brussel, 1902, 2 bdn. Zie II, blz. 89-90.

(7) DB, nr. 140, blz. 248: *"... et comes Reinnerus uillam Letha cum ecclesia et suis reditibus, et Sconarda similiter..."*

len van dit register zelf ook bemerkt heeft bewijst het vraagteken dat hij toen bij deze naam plaatste.
Zou "Uda comitissa" soms niet die dochter van Herman van Ename zijn?
Er zijn redenen om dit aan te nemen op grond van een notitie in de "Annales abbatiae Sancti Petri Blandiniensis". Die notitie houdt in dat op 1 oktober 1040 een zekere Reinelmus, met zijn echtgenote Ida, zijn allodium Wijlegem; de helft van de kerk van Roborst, een molen op de rivier de Zwalm, alsook nog 50 horigen aan de Sint-Pietersabdij te Gent schonk (8).
Dit is nogal wat! De belangrijkheid van die schenking doet onmiddellijk de vraag rijzen: wie waren deze Reinelm en Ida?
Het is bekend dat Reinier V van Henegouwen in of kort na 1039 overleed. Op het eerste zicht ligt een identificatie van Reinelm met Reinier dus niet voor de hand, niet om de verschillende spelling van de naam maar omdat de schenking van 1040 zou dateren. Het is echter duidelijk dat de datering 1 oktober 1040 verkeerd is. De betreffende akte, waarvan in de notitie de slotformule werd overgenomen, zou nl. opgesteld zijn in het 5de jaar van het abbatiaat van abt Wichard. Daar deze laatste abt werd in 1034 moet de akte dus in 1039 en niet in 1040 opgesteld zijn. Aldus wordt het nu meteen verklaarbaar dat die schenking reeds vermeld was in de bevestigingsoorkonde van keizer Hendrik III van 28 mei 1040 (9). De schenking moet evenwel nog vroeger plaats gegrepen hebben dan in 1039 want reeds op 4 juli 1036 werd zij opgenomen in de bevestigingsoorkonde van keizer Koenraad II (10)!
Wij mogen bijgevolg stellen dat de schenking van Reinelm en Ida alleszins voor 4 juli 1036 gedaan was geworden, dus toen Reinier V van Henegouwen nog leefde, daar is nu wel geen twijfel meer over. Is dit echter voldoende reden om te stellen dat Reinelm te vereenzelvigen is met Reinier V? Op zichzelf genomen niet.

Maar in de schenking steekt een tweede en overtuigend argument: Roborst en Wijlegem en de molen op de Zwalm sluiten geo-

(8) A. FAYEN, *Liber traditionum sancti Petri Blandiniensis.* Gent, 1906. In: *Cartulaire de la ville de Gand,* 2e reeks, I. Zie nr. 121: *"Quidam Reinelmum, cum conjuge sua Ida, tradidit... alodem... Wilingem... et medietatem ecclesiae Bussuth... et molendinum unum super fluviolum Sualma, cum... mancipiis... qui traditi sunt numero L".* (Verdere citering onder LT).

(9) M.G.H., *Diplomata regum et imperatorum Germaniae,* D.H. III: *"... item medietatem ecclesiae in Bossuth, et villam Wilengem cum ecclesia inibi sita et familia inibi respiciente...".*

(10) *M.G.H., Diplomata regum et imperatorum Germaniae,* DK II: *"... item medietatem ecclesiae in Bossuth et villam Willenghem dictam".*

grafisch aan bij de aaneengesloten bezittingen welke Godfried van Verdun aldaar had bezeten: Velzeke-Ruddershove, Wormene, (Munk)zwalm, Sint-Denijs Boekel, en waarvan alleszins een deel aan Herman van Ename was toegekomen (11).
Enige twijfel in verband met de schenking van de halve kerk van Roborst wordt op eerste zicht opgeroepen door de vaststelling dat reeds in 998 Herman van Ename, in de betreffende notitie aangeduid zonder zijn kozenaam Hegelo (12), de kerk van "Bussuth" met ervan afhangende gronden en lijfeigenen aan de Sint-Pietersabdij had geschonken. Die schenking "uit zijn toekomstige erfenis" (13) had echter niets te maken met de kerk van Roborst, doch met die van Bossuit wat blijkt uit de bevestigingsoorkonde van koning Hendrik I van Frankrijk van 1038 waarin naar deze schenking gerefereerd werd (14).

Indien Reinelm en Ida te vereenzelvigen zijn met Reinier V en diens echtgenote, in Othelbolds brief aangeduid als Uda Comitissa, dan hebben we meteen een nieuw argument om de redactie van deze brief te plaatsen na 1025, d.w.z. nadat Herman van Ename zich in de abdij van Saint-Vannes te Verdun had teruggetrokken en de mark Ename aan zijn schoonzoon Reinier V had overgedragen (15). Meteen rijst een nieuw bezwaar tegen onze stelling: in Othelbolds brief worden Uda Comitissa en Comes Reinnerus na elkander vernoemd zonder dat enig verband werd gelegd tussen beide. Nu kunnen voor Othelbolds handelswijze

(11) *VANDERKINDERE, op.cit., II,* blz. 105: Herman van Ename schonk aan de abdij van Saint-Vanne te Verdun de domeinen Velzeke, Rudderhove, Ophasselt en Hemelveerdegem.

(12) Over deze kozenaam van Herman van Ename zie *ibid., II,* blz. 215.

(13) LT, nr. 104: *"Nonis octobris quidam Hegelo tradidit alodem suum, id est ecclesiam unam in Bussuth, cum omni integritate ad ipsam respiciente in terris et mancipiis et quicquid speratur pars predicte hereditatis".* - Voor de datering: A.C.F. KOCH, De dateringen van het *"Liber traditionum sacti Petri Blandiniensis"* van omstreeks 1035 (Bull. comm, roy. d'histoire, 123, 1958, blz. 137-190): 995-1029 (ca 998?).

(14) DB, nr. 92: *"... in Bussuth aecclesiam cum terra..."* - Identificatie Bussuth = Bossuit reeds gemaakt door F. Vercauteren, *Etude critique sur un diplôme original d'Henri Ier, roi de France, pour l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand* (1038, après le 20 juillet). Brussel, 1936. (Bull. comm. roy. d'histoire, 101, 1936, blz: 187-213): zie blz. 211 noot 5.

(15) Over de datering van Othelbolds brief: VOET, *op. cit., blz. 14.* - Voor de overdracht van Ename door Herman aan Reinier V: VANDERKINDERE, *op. cit., II,* blz. 89-90, maar vooral F.L. Ganshof, *Les origines de la Flandre impériale. Contribution à l'histoire de l'ancien Brabant.* (Ann. Soc. roy. d'archéol. de Bruxelles, 46, 1942-1943, blz. 99-173): zie blz. 122 (overdruk blz. 23).

twee redenen ingeroepen worden om dit te verklaren. In de eerste plaats dacht hij aan de verloren bezittingen, secundair aan degenen die ze in het bezit hadden. Bovendien kan het ook zo zijn dat Reinier V Lede en Schoonaarde had overgeërfd van zijn vader Reinier IV, terwijl Wormene door Herman van Ename als dotatie aan zijn dochter was gegeven (16).
Een laatste bezwaar schuilt in de schenking door Reinelm en Ida van de molen op de rivier de Zwalm. Er wordt algemeen aangenomen dat dit de bekende Zwalmmolen moet zijn te Munkzwalm. Maar Munkzwalm was minstens sinds 1003 bezit van de Sint-Baafsabdij zoals in de bevestigingsoorkonde van keizer Hendrik II bestatigd werd: "... villam Suualmam cum ecclesiis duabus et omnibus adiacentiis suis..." (17). Het domein Zwalm met zijn afhankelijkheden: het zou verwonderlijk zijn moest de molen aldaar niet hierin begrepen geweest zijn. Er bestaan echter nog molens op de rivier de Zwalm: de Borstmolen te Roborst en de Ter Biestmolen te Nederzwalm. Enige voorkeur gaat naar de Borstmolen wegens de schenking van de halve kerk aldaar.

Een allerlaatste bezwaar kan nog ingeroepen worden: in de notitie van de Annales, verkeerdelijk op 1040 gedateerd, worden Reinelm en Ida niet met de titels van comes en comitissa vermeld. Iedereen die met de lezing van de Annales en van het Liber traditionum van de Sint-Pietersabdij vertrouwd is weet dat zeer dikwijls alle titulatuur weggelaten werd in deze notities.
De schenking van Reinelm en Ida, nu dus geidentificeerd als Reinier V en diens gemalin Uda (17bis), werd gedaan vóór 1036 en na 1025. Er bestaat echter mogelijkheid nog meer te preciseren. Vooreerst werd reeds door Voet gesteld dat de brief van abt Othelbold waarschijnlijk kort voor 1030 werd geschreven (18). Nu mogen we aannemen dat de notitie van de Annales in zover wel te betrouwen is dat de schenking van Reinelm en Ida gebeurde tijdens het abbatiaat van Wichman, en deze werd abt in 1034. Daar de akte ondertekend werd door graaf Boudewijn V van Vlaanderen, die pas in 1035 aan de macht kwam en hier nog als

(16) De geschiedenis van Wormene na 1030 is duister. Uiteindelijk kwam het in het bezit van de abdij van Ninove. Zie VERHULST, *op. cit.*, blz. 429 noot 561.
(17) DB, nr. 139.
(17 bis) Meteen vervalt de opwerping hiervoor onder noot 5bis besproken in verband met een identificatie van Uda comitissa als gravin van Leuven voor 1041. Het is nu wel duidelijk dat de term comitissa te begrijpen is als gravin van Henegouwen.
(18) Zie hoger noot 15.

"junior" aangeduid staat, brengt dit ons tot ten laatste 1035. Zou de opsteller van de notitie, toen hij het gegeven over het ambtsjaar van abt Wichard overnam, soms niet het Romijns cijfer II voor een V genomen hebben? In elk geval is nu wel duidelijk dat de schenking te plaatsen is in 1034 of 1035, in het laatste geval voor 4 juli. Indien de dagaanduiding in de notitie juist is dan zou het 1 oktober 1034 moeten zijn. Dit alles brengt ons wel zeer dicht bij de inname van de burcht van Ename door Boudewijn IV van Vlaanderen, wat plaats greep in 1033 (19). Een onmiddellijk blijvend gevolgd had die inname niet voor wat het Land van Aalst betreft: dit bleef aan Henegouwen tot in 1047 toen Boudewijn V en Herman van Bergen, de zoon van Reinier V, een ruil sloten waarbij het noordelijk deel van de vroegere mark aan Vlaanderen kwam, en het zuidelijk deel, dat toen in handen was van de Vlaamse graaf, aan Henegouwen (20).
Is het hierbij niet denkbaar, zelfs voor de hand liggend, dat de Vlaamse graaf een soort bruggehoofd rond de ingenomen burcht heeft verwezenlijkt onmiddellijk na de inname? Reinier V en Ida van Ename kunnen in dit licht gezien verplicht geweest zijn afstand te doen van hun bezit dat binnen dit bruggehoofd lag. Een oplossing om dit te doen zonder al te veel gezichtsverlies was dit bezit te schenken, niet aan de Sint-Baafsabdij welke toch aldaar reeds bezittingen had, maar die in een ander betwist gebied lag: het graafschap van Dirk IV van West-Friesland (21), doch aan de Sint-Pietersabdij.

Moet soms de schenking aan dezelfde abdij van grond te Nederename door Geldulf, in wie wij de bevelhebber van de burcht te Ename menen te moeten zien, welke schenking voor het eerst in het diploma van keizer Koenraad van 1036 vermeld werd, eveneens aldus verklaard worden (22)? Ook de schenking van Moseka palend aan, of gelegen in Mater (23) door Rainerus, ver-

(19) GANSHOF, *op. cit.*, blz. 123 (overdrk blz. 24).
(20) *Ibid.*, blz. 126-137.
(21) K.G. VAN ACKER, *De heren van Munte in een bewogen periode* (962-1150). In: *Jaarboek van de geschiedenis van Merelbeke, 1987.* - Hierin kom ik tot de conclusie dat het Land van Waas met inbegrip van de Sint-Baafsabdij door de graven van West-Friesland in leen gehouden werd van de graaf van Vlaanderen tot Robrecht de Fries er Boudewijn van Aalst mede beleende. (nog steeds niet verschenen).
(22) *Idem,* Geldulfus cum adjutorio abbatum XII/loricatos/ducat. In: *Het Land van Aalst,* 38, 1986, blz. 159-167.
(23) Diplomata regum et imperatorum Germaniae, DK II: *"... terram quoque contiguam in Moseka quam Rainerus tradidit".* - Juist voor deze tekst was spraak van de schenking door graaf Arnulf van de kerk te Mater.

moedelijk Reinier V van Henegouwen, voor het eerst in het diploma van 1036 voorkomend kan hierbij geteld worden. Bovendien hield de graaf de afhankelijkheden van de burcht en van de O.L.V. kerk te Ename in zijn bezit. Toen dan na 1047 een bruggehoofd niet meer nodig was, en hij op de plaats van de burcht een abdij liet oprichten, begunstigde hij deze met meer dan 300 ha. bezit gelegen te Ename, Nederename, Mater (Duisbeke en Eppengem), Munkzwalm, en Etikhove (Bossenere) (24). Reeds Prof. Dr. L. Milis wees op het feit dat de bezittingen van de abdij van Ename in een kring er rond gelegen waren. Aangevuld door wat Sint-Pieters aldaar kort voor 1036 verwierf, tekent zich dit vrij duidelijk als een Bruggehoofd af.

Nu is het wel eigenaardig dat de dochter van Herman van Ename, welke door haar huwelijk met Reinier V toch gravin van Henegouwen was geworden, na haar vermelding door abt Othelbold ca. 1030, spoorloos schijnt verdwenen te zijn. Zelfs de bron waarin over haar huwelijk met Reinier V gehandeld werd vermelde haar naam niet (25).
Een poging om haar terug te vinden in de 11de eeuwse teksten wordt bemoeilijkt doordat de naam Ida (Uda, Oda) vrij veel voorkomt, onder meer zelfs opvallend veel in de familiën die aan de hare verwant waren. Haar nicht Oda was gehuwd met graaf Lambert II van Leuven (1041-1063). Haar neef Godfried met de Baard (1044-1069) was ook al met een Oda gehuwd, waarvan hij een dochter had, Ida, welke huwde met Eustaas II van Boulogne en moeder werd van Godfried van Bouillon (1076-1100). Frederik, graaf van de Noordelijke Ardennen, nadien Hertog van Neder-Lotharingen, (1019-1065), had eveneens een Ida tot (2de) echtgenote, terwijl zijn zuster Uda abdis was van Saint-Remi te Lunéville (26). Verder was er nog een Ida van Avesnes gehuwd met Fastradus I, voogd van Doornik (+ voor 1092) (27).

(24) L. MILIS, *De abdij van Ename in de middeleeuwen. Heer bezittingen in de periode 1063-1250. In: Handel. Maatsch. gesch. en Oudheidk. te Gent,* N.R., 15, 1961, blz. 1-48. Zie blz. 5-6.

(25) Gesta episcoporum Cameracensium. (M.G.H., S.S. VII), blz. 469: *"Rainerus ad integrandam amicitiam filiam Herimanni comitis sibi quaesivit copulari".*

(26) Zie de stambomen bij *VANDERKINDERE, op. cit.,* alsook bij H. RENN, *Das erste luxemburger Grafenhaus* (963-1136). Bonn, 1941. In: *Rheinisches Archiv, 39).*

(27) L. VANDERKINDERE, *La chronique de Gislebert de Mons.* Nouvelle édition. Brussel, 1904. Zie blz. 76 noot 1.

Gelukkig is van de meeste er van de familie waartoe ze hoorden bekend. Slechts van een tweetal is die herkomst niet bekend.
Een plausibele veronderstelling zou zijn dat Ida van Ename, eens weduwe, zich zoals haar vader in een klooster zou teruggetrokken hebben. Er is in de kronijk van Gislebert van Bergen een passage waarin sprake is over een abdis Oda in de abdij van Sainte-Waudru te Bergen. Deze zou zich tegen de pogingen van de graaf van Henegouwen om deze abdij onder zijn gezag te plaatsen lange tijd verzet hebben. Uiteindelijk gaf zij toch toe, en van toen af was de abdij erfgoed van de graaf die er ook de voogdij over bekwam (28). Vanderkindere, sprekend over de uitbreiding van dit graafschap door het huwelijk van Reinier V met de dochter van Herman van Ename, vermeldde meteen dat in diezelfde tijd de graaf de abdij van Sainte-Waudru in bezit nam (29). Indien dit werkelijk onder Reinier V is voorgevallen, dan kan die "domina Oda" onmogelijk Ida van Ename geweest zijn daar dit zijn vrouw was. Dit zou alleen kunnen moest dit voorval voorgekomen zijn onder Herman van Bergen, Reiniers' zoon. Doch aanzien we Ida van Ename elders terugvinden, wat uit het verder betoog zal blijken hoop ik, zal abdis Oda van Sainte-Waudru het verder zonder identificatie moeten stellen. Hoger vermeldden we reeds de graaf van de Noordelijke Ardennen, Frederik, en zijn zuster Uda, abdis van Saint-Remi te Lunéville. Over hem is bekend dat hij tweemaal gehuwd is geweest, eerst met Gerberga van Boulogne, vervolgens met een zekere Ida welke tot nog toe niet geidentificeerd kon worden (30).
Was dit Ida van Ename? We weten dat haar grootvader, Godfried van Verdun, uitgestrekte bezittingen had in de Ardennen, nabij Mamer (31). Gewoonlijk horen we zoiets toevallig, omdat een of andere gebeurtenis, zoals schenking aan een kerkelijke instelling, opgetekend werd in een oorkonde. We weten dus niet wat hij er nog meer bezat. Maar zijn achterkleindochter Richildis, gehuwd met Herman van Bergen, beschikte er nog steeds over domeinen als Chévigny (Libramont-Chévigny), Recogne, Saint-Pierre, Sainte-Marie, Bras, Grupont en Mirwart (32).
Men weet dat huwelijken toen vooral aangegaan werden om de eigen bezittingen uit te breiden. Wegens haar bezittingen in de Ardennen waarvan we vermoedelijk slechts enkele hebben leren

(28) *Ibid.*, blz. 22.
(29) VANDERKINDERE, *formation... II,* blz. 90.
(30) RENN, *op. cit.*, blz. 121.
(31) VANDERKINDERE, *formation...II,* blz. 352-355.
(32) *Ibid., II,* blz. 91 en 239.

kennen, was Ida van Ename - er is geen twijfel dat Richildis die van haar geerfd had - alleszins een gegeerde partij voor de graaf van Luxemburg. Te meer daar zij van haar vader, Herman van Ename, ook bezittingen zal geerfd hebben in het nabije Condroz waar deze als graaf van Hoei schenkingen uit zijn bezit had gedaan, zoals van Gesves, Sorée en Walhay (= Waillet?) (33).
En was Ida van Ename niet de moeder van de regerende graaf van Henegouwen, nicht van haar oom Gothelo I van Neder-Lotharingen, en nicht van Oda, gravin van Leuven?
In elk opzicht dus een gegeerde partij voor Frederik van Luxemburg indien ten minste diens eerste echtgenote toen al overleden was. Zijn tweede echtgenote Ida duikt pas na zijn overlijden in 1065 in de bronnen op. Zij huwde toen namelijk met Albert III, graaf van Namen. Het is bekend dat zij toen Laroche en de voogdij over de abdij van Stavelot met zich medebracht in het huis van Namen (34). En zo komen we terecht in een geleerden-dispuut dat nog geen oplossing vond.
Men heeft zich namelijk blind gestaard op het feit dat van toen af, d.w.z. van tijdens het bewind van Frederik II van Luxemburg, de voogdij over Stavelot steeds verbonden is geweest aan de heerschappij over Laroche. En toch was bekend dat de Luxemburgers de voogdij over Stavelot bezaten van in 1004 zonder dat zij toen reeds Laroche bezaten (35). Anderzijds wist men ook dat tot aan de afzetting van Kunegonde van Bastogne als gravin van de Zuidelijke Ardennen (Bastogne), Laroche in handen was van de graven van Bastogne (36). Omdat later de voogdij over Stavelot een erfgoed was van de heren van Laroche heeft men gemeend dat de graven van Bastogne slechts een ondervoogdij over bepaalde domeinen van de abdij zouden bezeten hebben (37). Maar dan bleef men zitten met een tekst volgens welke de keizer Hendrik II (1002-1024), het eigen bezit van Kunegonde, namelijk Laroche en Amberloup, in beslag had genomen toen hij haar in Saint-Hubert had laten opsluiten, en dat de keizer Hendrik III (1039-1056) deze domeinen ruilde met Frederik van Luxemburg voor diens bezittingen in Saksen (38). Laroche was dus wel degelijk bezit geweest

(33) *Ibid., II,* blz. 216.
(34) *Ibid., II,* blz. 201-202.
(35) *Ibid., II,* blz. 231-232.
(36) *Ibid., II,* blz. 235-236.
(37) *Ibid., II,* loc. cit.
(38) *"Tempore... Henrici... Pii (1002-1024))... Cunegondis comitissa... Ottoni... saxonico nupsit... Henricus... imperator (1039-1056), filius Conrardi, pre-*

van de graven van Bastogne, terwijl de voogdij over Stavelot reeds sinds 1004 aan Frederik I, nadien aan Frederik II van Luxemburg toebehoorde (39).
Wat ons hierbij aanbelangt is die ruil van Laroche voor Saksische domeinen. Vanderkindere zegt daarover: "On a conjecturé qu'ils lui venaient de sa seconde femme Ida car elle a pu, en se remariant avec Albert III de Namur, les lui apporter en dot" (40). In zijn genealogische tabel (Annexe V) vermelde hij haar als "Ida (de Saxe?)" zodat we mogen aannemen dat hijzelf ook in die richting dacht.
Welnu, hij was er niet ver naast. Als we de naam van Ida vervolledigen tot Ida van Ename dan wordt alles duidelijk, en wordt de gissing die we hoger gemaakt hebben, in verband met haar bezittingen in de Ardennen en in Condroz, een zekerheid. Godfried van Verdun, van wie zij deze bezittingen had overgeërfd, was toch gehuwd met de weduwe van de Vlaamse graaf Boudewijn III: Mathildis van Saksen? Dat deze van haar vader goederen in Saksen als dotatie had verkregen is normaal te verwachten. Via Herman van Ename zijn deze bezittingen dan aan diens dochter Ida toegekomen.
Aldus wordt het verloop der gebeurtenissen na de dood van Gerberga van Boulogne, wat ergens rond 1039 te plaatsen moet zijn, eenvoudig en duidelijk: toen Frederik van Luxemburg Ida, die in dat jaar weduwe was geworden, huwde, bekwam hij haar erfgoed in Saksen. Dit ruilde hij met Hendrik III, mogelijks toen hij op 5 juni 1040 deze te Stavelot ontmoette ter gelegenheid van de inwijding van de nieuwe kerk (41), voor Laroche en Amberloup. Dat Laroche bekomen door ruil voor haar bezit in Saksen, als persoonlijk bezit aan Ida kwam was van zelf sprekend. Dat Frederik haar bovendien de voogdij over Stavelot toekende - als huwelijksgift? - is een feit gezien zij beide, Laroche en de voogdij, in 1065 kon medebrengen bij haar huwelijk met Albert III van Namen. Het wordt aldus ook duidelijk dat de verbinding Laroche en de voogdij over Stavelot, welke sindsdien is blijven bestaan, zijn oorsprong had in deze zuiver persoonlijke verbinding (42).

dictum fiscum/amberlacensem/cum castro quod dicitur Rupes /= Laroche)... duci Frederico mutuavit pro quibusdam ejus possessionibus quae in Saxonia opportuniores erant sibi". M.G.H., S.S. VIII: Chronicon S. Huberti Andaginonsis, blz. 597).

(39) VANDERKINDERE, *formation, II, blz. 231 en 236.*

(40) *Ibid., II,* blz. 237.

(41) RENN, *op. cit.,* blz. 120.

(42) Het is dus duidelijk dat Laroche en de voogdij over Stavelot tot 1004 - jaar van de afzetting van Kunegonde? - in het bezit waren van de graven van Bas-

Hoewel het er waarschijnlijk niet veel toe heeft gedaan dient toch gewezen op de familiale banden welke er bestaan hebben tussen Frederiks' familie en Vlaanderen. Zijn zuster Otgiva was gehuwd met graaf Boudewijn IV van Vlaanderen, Deze gravin, aan wie abt Othelbold zijn bedelbrief had gericht, overleed in 1030. Een andere zuster, Gisla, was gehuwd met Radulf, heer van Aalst (43). Zelf huwde hij nu Ida van Ename, eens heerseres over de gelijknamige mark waarvan echter de bijzonderste versterking, de burcht te Ename, door Boudewijn IV van Vlaanderen reeds sinds 1033 was ingenomen.

Men kan bij dit alles de vraag stellen hoe oud Ida van Ename was toen zij huwde met Albert III van Namen. Als we aannemen dat zij in 1025, toen haar vader de mark Ename overdroeg aan haar en aan zijn schoonzoon Reinier V, minstens 15 jaar oud was, dan zou zij in 1065 minstens 55 jaar geweest zijn.
Maar waarom hierover dubben? In die tijden telde vooral het bezit van domeinen, en de vrouw nam men erbij.
Is er nu absolute zekerheid dat "Uda comitissa" de dochter was van Herman van Ename, en achtereenvolgens gravin van Henegouwen, Luxemburg en Namen, en hertogin van Neder-Lotharingen? Tot wanneer een tekst gevonden wordt die dit expliciet bewijst kan men twijfel inroepen. Toch dient de historicus, bij ontstentenis der bronnen, zich te begeven op het gevaarlijk terrein der conjectuur, mits deze aansluit bij de gegevens waarover zekerheid bestaat, en mits zij zich niet buiten het mogelijk verloop der gebeurtenissen of toestanden van de behandelde periode beweegt. Bovenal echter dient hij het hypothetische van zijn verhaal, hoe sterk hijzelf er ook moge van overtuigd zijn, kenbaar te maken. Wat ik hierbij doe, ter stichting van de auteur van "Geldulfus..."

togne. Of beide bezittingen toen reeds onafscheidelijk met elkander verbonden waren is onwaarschijnlijk.

(43) VANDERKINDERE, *op.cit., I,* blz. 114 en 297-298.

DRIEKONINGENVIERING TE HAALTERT IN 1738 (1).

Naar aanleiding van een getuigenis van enkele inwoners van Haaltert-Kerksken vonden we een vermelding van de Driekoningenviering die thans te Denderhoutem nog een waar volksfeest is. Het stuk is onvolledig en naar de reden van deze attestatie hebben we het raden.

Op verzoek van Jaspard Van den Berghe, zoon van Lieven, verklaren de onbekende getuigen het naarvolgende.

Op 5 januari 1738 waren ze 's avonds als oude kennissen en in alle vriendschap ten huize van Jaspard zich aan het vermaken. In hun woorden. "gesaemdelyck vroijelijck". Omstreeks elf uur kwamen Adriaan Buijdens, Lieven Lievens, Jan Baptist Wellekens en Jacobus Van den Berge het gezelschap vervoegen.

De vier personen waren gemaskerd. Hun aangezicht was bedekt met zwarte "gase slaesen"(?). Ze hadden vreemde kledij aangetrokken en op hun hoofd droegen ze vrouwenhoeden.

Zodra ze in de woning waren begonnen deze personen "stommelinkx" of dwaas te dansen en te springen.

Hier eindigt de tekst. Naar alle waarschijnlijkheid leed Jaspard enige schade als gevolg van het optreden van het viertal en moest deze getuigenis dienen om deze te kunnen verhalen.

H.V.I.

(1) RA Ronse, Fonds Land van Rotselaar, nr. 585.

ENKELE "FEODALE" BEMERKINGEN BIJ DE SPLITSING EN VERKOOP VAN RONSE,(SINT-MARIA-) HOREBEKE, ELZELE EN (Twee-)AKREN, 1402-1404: VERKOOPSOCTROOIEN EN FEODALE AFHANKELIJKHEID (1)

door R. OPSOMMER

Heel wat belangrijke gegevens in verband met de overdracht van Ronse-Horebeke-Elzele-Akren werden door P. VAN BUTSELE enkele jaren terug aangebracht (2). Enkele akten, rekeningen en een leenboek die deze auteur niet benutte, roepen voor deze overgang bijkomende "feodale" problemen op. Daar dit artikel hoofdzakelijk steunt op twee grafelijke octrooien die een verandering van de leentoestand toelieten, zullen we in het eerste, meer theoretisch gericht punt, ons hoofdzakelijk op deze tot op heden onbestudeerd gebleven octrooien toeleggen. In het tweede punt komen we dan specifiek op de overdracht van Ronse terug. Afsluitend gaan we na onder welk leenhof Ronse-Horebeke-Elzele-Akren ressorteerde.

1. Splitsing en overdracht van grafelijke lenen (3)

Eind 14de eeuw vormden de vier heerlijkheden Ronse, Horebeke, Elzele en Akren een leen dat gehouden werd van de graaf van Vlaanderen. Leenhouder was sedert 1391 graaf Jan III van Namen. Toen deze rond de eeuwwisseling in financiële moeilijkheden kwam te verkeren, nam hij zich voor enkele van zijn Vlaamse bezittingen te verkopen.

Nu mocht men volgens het Vlaamse leenrecht zijn leen - geheel of gedeeltelijk - niet overdragen of belasten, tenzij met de toestemming van zijn oudste erfgenaam (*by hoire*), of wanneer men voor het bevoegde leenhof zijn financiële nood kon aantonen

(1) Met dank aan E. Aerts voor de "archivalische" hulp.

(2) P. VAN BUTSELE, *De heren van Ronse uit het huis van Dampierre, gezegd van Vlaanderen of Namen, ao 1280-1402, -Annalen. Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde (= AGOKR),* 28 (1979), p. 139-140, ID, *Het geslacht "de La Hamaide" of "vander Hameyden", heren van Ronse vanaf 1402, -AGOKR,* 29 (1980), p. 216-217.

(3) Met grafelijke lenen worden die lenen bedoeld welke direct van de graaf (via de Wetachtige Kamer of via een grafelijk leenhof) werden gehouden.

(*by noode*) (4). Verder was voor de formele executie van elke transactie, - met uitzondering van erfenissen - waarbij een leen betrokken was de instemming van de leenheer verplicht (5). Daarnaast was doorheen de 14de eeuw de gewoonte gegroeid dat men bij grafelijke lenen een door de graaf afgeleverd octrooi moest voorleggen. Deze gewoonte gold dus voor overdracht, splitsingen en het belasten van grafelijke lenen. Lenen waren immers vanaf de 14de eeuw meer en meer in de handel en geldeconomie terechtgekomen, en dit bracht bij leenveranderingen heel wat konsekwenties mee voor de feodale band tussen leenheer en leenman. Het bijzonder statuut van geestelijken belemmerde deze lieden de feodale krijgsdienst te verrichten. Het erfrecht dat gold voor bastaarden zorgde eveneens voor moeilijkheden. Maar het waren vooral de poorters die de graaf kopbrekens bezorgden. Verwijzend naar hun "vrije" status onttrokken ze zich meer en meer aan het grafelijk confiscatierecht. De graaf behield weliswaar een zekere vorm van controle daar hij, of zijn plaatsvervanger (baljuw), bij de terechtzitting die de transfert afhandelde, steeds mondeling zijn instemming moest betonen. Maar dit mondeling *fiat* bood voor de rechtspartijen geen absolute zekerheid (hoe kan je bv. die instemming later bewijzen). Anderzijds voelde de graaf ook aan, dat wanneer er een systeem zou komen van schriftelijke toelating, hij dan weer meer toezicht zou krijgen op de van hem gehouden lenen, die dreigden aan zijn greep te ontsnappen. Zonder tot een normatieve actie over te gaan was het rond 1350 meer en meer ingeburgerd om bij de formele afhandeling van een overdracht, splitsing of het belasten van grafelijke lenen een octrooi voor te leggen. In dit verband verwijzen we bv. naar de circa 200 octrooien uit de periode 1350-1358, opgetekend in een register met uitgaande stukken van Lodewijk van Male (6). En in de *Leenrechten van Vlaanderen,* waarvan men aanneemt dat ze voor 1350 ontstonden, stelt kapittel 163 (over het onterven en inerven) overduidelijk *"Houd men tleen van der graeflicheide van Vlaendre, zo moet men halen een commissie van den grave die wettelicheide te doen"* (7).

(4) *Leenrechten van Vlaanderen,* kap. XXXIV-XXXVII, -*Coutume du Bourg de Bruges,* Fitg. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, III (1885), *(Recueil des anciennes coutumes de la Belgique),* p. 199-310; J-B. DE CLERK-P. WIELANT, *Commentarien gemaekt op de Leen-rechten geschreven bij Philips Wielant, ten jaere 1491,* Gent (1771), titel 153.

(5) *Leenrechten van Vlaanderen,* kap. CLXIII; J.-B. DE CLERK-P. WIELANT, *o.c.,* titel 152.

(6) *Cartulaire de Louis de Male comte de Flandres,* uitg. T. DE LIMBURG-STIRUM, II, Brugge (1901), p. 220-280.

(7) *Leenrechten van Vlaanderen,* kap. CLXIII.

Leenveranderingen hielden voor de graaf niet alleen een potentieel machtsverlies in, maar betekenden anderzijds een interessante bron van inkomsten. Er was niet alleen het verhefgeld dat de nieuwe leenman moest vereffenen. Vooral de 10% taks bij verkoop, ruil of het belasten, brachten een aardige duit in de grafelijke kas (8). De grafelijke ordonnanties van 1366 en 1390 betreffende de leenveranderingen proberen dan ook om de grafelijke macht op de lenen te consolideren zonder evenwel al te veel overdrachtbelemmeringen te stellen.

Lodewijk van Male is de eerste die op 10 november 1366 het octrooi in bepaalde gevallen wettelijk verplicht stelt: *"dat ghy* (= de voor de formele afhandeling verantwoordelijke baljuw en leenmannen) *in gheender manieren gheenen poortere, clerk nochte bastaerdt, erft ofte laet comme by coope in eeneghe leenen, zonder orlof ofte consent van ons by speciaelen commissien"* (9). De *ratio legis* is eveneens duidelijk: *"de welcke* (= poorters, clerici, bastaarden) *hemlien van den dienste ende van den rechte van den leenen, met poorterien, met clergien ende andersins menighwaerf beschudden willen teghens ons ende anderen."*

Uit de ordonnantie van Filips de Stoute, dd. 8 februari 1390 kan men afleiden dat het octrooi voor elke overdracht, belasting of splitsing van grafelijke lenen verplicht is geworden, ongeacht het statuut van de in te erven persoon (10). Het heet dat octrooien verleend worden aan grafelijke leenhouders *"de vendre et eulz desherite de leursdiz fiefs et de en adheriter les acheteurs qui ne seront clers, bourgois ne bastars, ou de clerc a clerc, ou de bourgois a bourgois, la ou l'acheteur en confiscation de fiefs et de biens ne soit plus franc du vendeur."* De vermelding van poorters, clerici en bastaarden verwijst nog naar de oorspronkelijke ordonnantie van 1366, maar het is klaar dat de confiscatie-passus de kernbepaling van het geheel vormt. Ook in de terminologie van de afgeleverde

(8) A. VAN NIEUWENHUYSEN, *Les finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi, 1384-1404. Economie et Politique, Brussel (1984), p. 137-141; J. VAN ROMPAEY, Het Grafelijk Baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode, (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, verhandeling* 62), Brussel (1967), p. 325-332.

(9) *Tweeden druck van den eersten bouck der ordonnancien, statuten, edicten ende placcaerten van Vlaendren,* Gent (1771), p. 724-725.

(10) *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur 1381-1419,* I: *Ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male du 16 octobre au 31 décembre 1393,* uitg. J. BARTIER, A. VAN NIEUWENHUYSEN, Brussel (1965), *(Recueil des ordonnances des Pays-bas,* Série 1: *1381-1506*), p. 375-377.

octrooien vindt men de grafelijke bedoelingen terug. Steeds is er sprake dat de in te erven persoon geen poorter, geestelijke of bastaard mag zijn en/of dat hij aangaande confiscatie niet vrijer zal zijn dan diegene die onterfd wordt (11). Is de in te erven persoon bv. wel poorter, dan wordt deze term achterwege gelaten en krijgen we een verbodsbepaling in de aard van *"quil ne soit clerc ou bastard ne en confiscation de biens plus affranchy dudit vendeur"* (12). Terloops dient opgemerkt dat voor deze periode "gedeeltelijke ontpoorteringen" bewaard zijn, waarbij poorters gedeeltelijk afstand doen van hun poorterschap in zoverre dit nodig is om grafelijk leenman te worden (13).

Nu zat er aan de octrooien voor de graaf een extra-voordeel vast. Het octrooi verschafte hem niet alleen een algemene controle op zijn leenhouders en lenen, maar zorgde ervoor dat zijn fiscale administrateurs (in casu de rekenmeesters van de Rijselse Rekenkamer) over een adequaat controlemiddel beschikten bij het nagaan van de ontvangstpost *"recepte du Xe denier"* (= 10% verkooptaks op lenen) in de baljuwsrekeningen. De baljuw moest met zijn rekening alle bewijsstukken (dus ook de octrooien) aan de Rekenkamer overmaken. Zodoende zijn de meeste bewaarde originele stukken in de verschillende deelfondsen van de Rekenkamer aanbeland (14). Dit laatste element wint trouwens aan belang in de eerste helft van de 15de eeuw. De ordonnantie van Filips de Goede, dd. 27 augustus 1460, toont aan dat de octrooiverplichting voor iedereen geldt: *"on ne puyst... les fiefz tenus de nous... vendre, transporter ou aliener, ny aulcun estre adherité en iceulx que premierement le vendeur n'ayt lettres d'octroy"* (15). De argu-

(11) Exemplarisch vermelden we BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF = ARA), *Cartons Rekenkamer 1ste reeks* (= *CR-1*) 214/B akte dd. 25 februari 1366 (verkoop weiderecht in Koudekerke anno 1366), *Charters van Vlaanderen 2de reeks* (= *CVV-2*) 346 (splitsing Aishove in Kruishoutem anno 1400), 525 (verkoop 5 dagwand 40 roeden land nabij Ninove anno 1407/1408).

(12) Exemplarisch vermelden we ARA, *CVV-2* 409 (verkoop Ten Dale in Oostkamp anno 1396), 534 (verkoop 7 1/2 gemeten land in Zuienkerke anno 1408).

(13) Exemplarisch vermelden we ARA, *Charters van Vlaanderen 1st reeks* (= *CVV-1*) 532, 533.

(14) De octrooien werden vaak ook letterlijk overgenomen in de akte van onterving en inerving. Wat originele stukken aangaat vonden we er tot op heden terug in ARA, *Denombrementen van de Wetachtige Kamer van Vlaanderen* (= *DWKV*), *CVV-1, CVV-2, CR-1;* RIJSEL, ARCHIVES DEPARTEMENTALES DU NORD (= *ADN*), Série B.

(15) *Tweeden druck van den eersten bouck...*, p. 725-727.

mentatie verraadt de fiscale bekommernis van de hertog: *à fin que les ventes, transports et alienations quy se feront... puyssent mieulx parvenir a cognoissance et noz droicts seigneuriaulx et reliefz estre renduz a nostre profict aux termes et ainsy qu'ilz escherront."*
We kunnen dus stellen dat er tussen 1366 en 1460 een accentsverschuiving heeft plaatsgevonden van het "juridische" naar het "financiële" argument.

Oorspronkelijk werden de octrooien - willekeurig in het Nederlands of Frans opgesteld - door de grafelijke (later hertogelijke) raad verleend. Maar met de geciteerde ordonnantie van 1390 verkreeg de Rijselse Rekenkamer de toelating om octrooien te verlenen. En uit de praktijk leren we dat de uit de Rekenkamer weggegroeide Raad van Vlaanderen van in zijn beginjaren overdrachtsoctrooien afleverde, hoewel die bevoegdheid eerst in een placcaat van 25 februari 1538 vermeld wordt (16).

In het Vlaamse leenrecht was de overdracht (en ook het splitsen en belasten) aan heel wat formele geplogenheden onderworpen (17). Eenmaal het leen verkocht kwamen beide partijen voor het bevoegde leenhof, zijnde dat hof waaronder het leen ressorteerde. Aldaar werd de verkoper tijdens een soort schijnproces door de zetelende leenmannen onterfd. Het leen kwam in handen van de baljuw als vertegenwoordiger van de leenheer. De baljuw liet vervolgens de nieuwe leenhouder door de leenmannen in het leen inerven. Meestal betrof het de koper, hoewel deze ook iemand anders kon laten inerven. Bij een splitsing volgde men grosso modo dezelfde procedure. Nadat de leenheer zijn instemming had gegeven werd de leenhouder onterfd. De baljuw splitste het leen, en beide leenhouders werden in een deel ingeërfd. Aan overdrachten was zoals reeds gezegd voor de leenheer een financieel extraatje verbonden. De verkoper moest aan de leenheer een verkoopsbelasting van 10% (10de penning) betalen (18).
De nieuwe leenhouder moest manschap doen, zijn leen verheffen en het verhefgeld betalen. Bij de meeste Vlaamse lenen, zo ook voor Ronse-Horebeke-Elzele-Akren, bedroeg dit 10 ponden pari-

(16) *Tweeden druck van den eersten bouck...*, p. 727-728. Als oudste teruggevonden exemplaar citeren we een octrooi voor de verkoop van 7 1/2 gemeten land in Zuienkerke, dd. 28 februari 1408. ARA, *CVV-2* 534.
(17) Een meer uitgewerkte beschrijving vindt men in de *Leenrechten van Vlaanderen,* kap. CLXIII-CLXX; J.-B. DE CLERK-P. WIELANT, *o.c.,* titel 45, 190-191.
(18) Voor nadere gegevens betreffende de 10de penning raadplege men J.B. DE CLERK-P. WIELANT, *o.c.,* titel 193-198.

sis. Het kamerlinggeld (een betaling voor de in het leenhof zetelende leenmannen) viel eveneens ten laste van de nieuwe leenhouder (19). Bij splitsingen was het de gewoonte dat alleen de nieuwe houder de reliëf- of verheftaks vereffende, dit in tegenstelling tot de *Leenrechten van Vlaanderen* die, steunend op het feit dat de vervreemder tijdens de splitsingsprocedure onterfd en opnieuw "ingeërfd" was geworden, voorschreven dat ook hij zijn verkleinde leen moest verheffen en verhefgeld betalen (20).

Rond 1400 werden de verkooptaksen door de voor het gebied verantwoordelijke grafelijke baljuw geïnd. Daarentegen bestonden er voor het incasseren van de reliëfgelden speciale ontvangers (21). Ten slotte moeten we erop wijzen dat de vorst steeds een volledige of gedeeltelijke kwijtschelding van de verkooptaks kon toestaan. Dergelijke kwijtscheldingen, in de teksten als *"mandemens"* of *"lettres de don"* betiteld (in tegenstelling tot *"octroy"*) konden alleen door de graaf/hertog in samenwerking met zijn raad worden toegestaan.

2. Splitsing en overdracht van Ronse-Horebeke-Elzele-Akren

Komen we nu na deze theoretische uiteenzetting op onze *casus* terug. Dat leenhouder Jan van Namen rond de eeuwwisseling in financiële nood verkeerde staat vast (22). Begin 1402 verkoopt hij dan ook Ronse-Horebeke-Elzele aan Jan V van Lahamaïde. Om deze overdracht formeel te kunnen uitvoeren moest Jan van Namen een door de graaf, in casu hertog Filips de Stoute, verleend octrooi tot splitsing (Jan van Namen behield immers Akren) en verkoop kunnen voorleggen. Filips de Stoute verleent de akte op 27 april 1402 te Atrecht (23). In dit document beopdracht hij de baljuw van Aalst samen met de leenmannen de for-

(19) IBID, titel 112, 120-121, 123.
(20) *Leenrechten van Vlaanderen,* kap. XXXVI.
(21) J. VAN ROMPAEY, *o.c.,* p. 328, doet uitschemeren als zou de taak van de ontvangers van verhefgelden, eerst in de late 14de eeuw ontstaan, oorspronkelijk aan de grafelijke baljuws toebehoord hebben. Ons lijkt het toe dat de grafelijke baljuws zich pas vanaf 1450, toen de vorst uit besparingsgronden op vele plaatsen geen nieuwe reliëfontvangers meer benoemde, met de reliëfgelden hebben ingelaten. R. OPSOMMER, *Oudenaardse, reliëfrekeningen en hun belang voor de plaatselijke geschiedenis, -Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde,* 23 (1986), p. 135-142.
(22) P. VAN BUTSELE, *De heren van Ronse...,* p. 139.
(23) ADN, Série B 1386 nr. 14968.

mele overdracht doorgang te laten vinden. Het octrooi doet qua bewoordingen eerder aan het oude type denken. Zo heet het dat de in te erven persoon (de heer van Lahamaïde) geen clericus, poorter of bastaard mag zijn, terwijl de clausule over het vrijer zijn aangaande confiscatie helemaal niet voorkomt.

Jan verlangt naast het hertogelijk *fiat* ook de kwijtschelding van de verkoopbelasting. Dit financieel veel belangrijker mandement wordt op 29 april 1402 door de hertog uitgevaardigd (24). Daarin staat deze aan Jan een kwijtschelding van 50% toe op de verschuldigde 600 gouden schilden waarop hij als leenhouder recht had. Ter staving van deze gunst vermeldt Filips naast de bij kwijtscheldingen klassieke formulering *"pour les bons et agreables services que notredit cousin* (= Jan van Namen) *nous a fait ou temps passe, fait de jour en jour et esperons quil nous face ou temps avenir"* de tussenkomst van Jans broer, Willem II graaf van Namen. Uit de akte vernemen we dat de verkoopprijs 6000 gouden schilden bedroeg (25).

Bij ontstentenis van de eigenlijke overdrachtsakte weten we niet wanneer en voor welk leenhof de formele overdracht plaatsgreep. P. VAN BUTSELE stelt dan Jan V van Lahamaïde reeds op 30 april als heer zijn intrede deed te Ronse (26). Het staat evenwel vast dat de overdracht eerst in mei of begin juni zijn beslag kreeg. Vooreerst dient rekening gehouden dat octrooi en kwijtscheldingsmandement pas op 27 en 29 april te Atrecht opgemaakt werden, dat de documenten vervolgens naar Aalst dienden gebracht, en dat de baljuw van Aalst de bij de overdracht betrokken personen (partijen en leenmannen) moest bijeenroepen. Voorts staat de geïnde verkooptaks van 300 gouden schilden - gelijkgesteld met 555 ponden parisis - eerst in de rekening voor 8 mei - 18 september 1402 van de Aalsterse baljuw Willem van Halewijn vermeld (27). Met absolute zekerheid kan gesteld worden dat de transactie op 6 juni 1402 definitief rond was. Op die datum verklaart Jan van Namen, op dat moment te Geraardsbergen verblijvend, dat Willem van Halewijn hem de helft van de verkoopbelasting heeft kwijtgescholden, terwijl hijzelf de resterende 300 gouden schilden betaald heeft (28). Jan liet deze akte aan de baljuw geworden, en

(24) ADN, Série B 1386 nr. 14969.

(25) Uit de baljuwsrekening van Aalst voor de periode 8 mei - 18 september 1402 valt op te maken dat 1 gouden schild = 37 schellingen parisis. Ronse-Horebeke-Elzele werd dus verkocht voor 11100 ponden parisis. ARA, *Rekenkamer* 13548, 8ste rekening, fo 7r.

(26) P. VAN BUTSELE, *Het geslacht "de La Hamaide"...*, p. 217.

(27) ARA, *Rekenkamer* 13548, 8ste rekening, fo 7r.

(28) ADN, Série B 1386 nr. 14969bis.

deze heeft ze als bewijsstuk samen met zijn rekening aan de Rijselse Rekenkamer overgemaakt. Ook Jan V van Lahamaïde kwam zijn feodale plichten na.
In de rekening van de Aalsterse reliëfontvanger Jan Braceghem voor de periode 7/9 juli 1401-12/14 juli 1403 staat het geïnde reliëfgeld geboekt (29). Jan Branceghem was overigens niet accuraat toen hij deze post boekte want er is alleen sprake van Horebeke en Elzele. *"Du seigneur de Lehamayde, pour un fief achate a messire Jehan de Namur, assavoir Elsele et Hoerembeque, separez du fief entier que ledit messire Jehan tient. Receu pour le relief X lb."*

De opbrengst van deze eerste verkoop was voor Jan van Namen niet voldoende om uit de financiële moeilijkheden te geraken. Eind 1403 moest hij ook de heerlijkheid Akren van de hand doen (30). Koper is de heer van Havré (31). Het octrooi dat de verkoop toelaat werd door Filips de Stoute op 20 december 1403 te Parijs opgesteld (32). De gebruikte formulering doet in tegenstelling tot het octrooi voor Ronse-Horebeke-Elzele veel moderner aan. Het heet dat de in te erven persoon *"ne soit plus franc en confiscations de biens de notredit cousin* (= Jan van Namen)." De afgesproken verkoopprijs was 16 1/2 keer de jaarlijkse opbrengstwaarde van het goed. De waarde schatte men op 450 ponden 11 schellingen 4 denieren, zodat Akren uiteindelijk voor 7434 ponden 7 schellingen parisis verkocht werd. Hoewel we geen kwijtscheldingsmandement konden terugvinden valt uit de ontvangsten uit 10de penning bij leenverkopen in de Aalsterse baljuwsrekening af te leiden dat Jan van Namen ook dit keer 50% korting bekwam op de verschuldigde overdrachttaks. In plaats van 743 ponden 8 schellingen 8 denieren betaalde hij maar 371 ponden 14 schellingen 4 denieren parisis (33).

Net zoals bij Ronse-Horebeke-Elzele weten we niet wanneer en voor welk leenhof de overdracht plaatsgreep. Weerom kunnen rekeningen nadere gegevens verstrekken. In de rekening van de Aalsterse reliëfontvanger Jan Braceghem voor de periode 12/14 juli 1403-9/11 juli 1405 is het verhefgeld voor Akren geboekt

(29) ARA, *Rolrekeningen* 1759.
(30) P. VAN BUTSELE, *a.c.*, p. 217, stelt verkeerdelijk dat Akren eerst aan de hertog kwam en dat deze de heerlijkheid weer aan de heer van Havré verkocht.
(31) V.-J. GUIGNIES, *Notice historique sur la commune de Deux-Acren, - Annales du cercle archéologique d'Enghien,* 2 (1883), p. 417.
(32) ARA, *CVV-2* 501.
(33) ARA, *Rekenkamer* 13548, 13de rekening, fo 6r.

(34). Maar Jan Branceghem blinkt voor de tweede keer uit door zijn slordigheid. Letterlijk lezen we: *"De messire Jehan de Namur, dun fief, assiz en la parroche de Akren, quil achata. Receu pour le relief X lb."* Ten onrechte heeft de ontvanger Jan van Namen als koper in plaats van verkoper aangezien. Zoals reeds vermeld treffen we in de rekening voor de periode 8 december 1403 - 5 mei 1404 de inkomstenpost aan waarbij Jan de gereduceerde 10de penning vereffende (35). Akren ging dus tussen 20 december 1403 en 5 mei 1404 van de familie van Namen naar de heren van Havré over.

3. Ronse-Horebeke-Elzele-Akren, leen van het Steen van Aalst

Tevoren stelden we dat door ontstentenis van de akten van onterving en inerving, we niet weten waar de formele overdrachten van 1402 en 1404 voltrokken werden. We kunnen echter Aalst als hypothese vooropstellen. Overdrachten van lenen grepen immers bijna altijd plaats in de hoofdzetel van het leenhof waarvan het leen gehouden werd.

J. VAN TWEMBEKE rangschikte in zijn lijst over de heerlijkheden in het Land van Aalst, Ronse onder de Wetachtige Kamer van Vlaanderen, Sint-Maria-Horebeke onder het grafelijk leenhof van het Steen in Aalst, terwijl hij Akren als achterleen van Ronse bstempelde (36).
Dat de toestand er in het late Ancien Régime er zo uitzag is best mogelijk. De bronnen uit de periode rond 1400 tonen evenwel aan dat Ronse-Horebeke-Elzele-Akren voor de splitsing één leen vormde, gehouden van het Aalsterse Steen. Na de splitsing bleven beide lenen verder onder Aalst ressorteren. Het best komt dit naar voren in het uit 1405 daterende leenboek van het Steen waarin *"mijnhere van der Hameide"* als heer van Ronse-Horebeke-Elzele en *"mijnhere van Avrech"* als heer van Akren vermeld staan (37). En in het kwijtscheldingsmandement staat duidelijk: *"que... notredit coussin tiengne de nous en fief a cause de notre conte dAlost"* (38). Voorts zijn beide octrooien aan de baljuw van Aalst gericht. Telkens wordt het verhefgeld door Jan Branceghem, reliefontvanger in Aalst, geïnd. En ook de verkooptaks kwam in

(34) ARA, *Rolrekeningen* 1760.
(35) ARA, *Rekenkamer,* 13548, 13de rekening, fo 6r.
(36) J. VAN TWEMBEKE, *Lijst der heerlijkheden van het Land van Aalst, -Het Land van Aalst,* 14 (1962), p. 112-115.
(37) ARA, *Rekenkamer* 1064, fo 19v-20r.
(38) ADN, Série B 1386 nr. 14969.

de kas van de Aalsterse baljuw terecht.

Hoe de feodale afhankelijkheid van de vier heerlijkheden verder evolueerde, en wanneer Ronse precies onder de Wetachtige Kamer kwam te ressorteren moet verder onderzoek uitwijzen. Dat een leen als Ronse plots van de Wetachtige Kamer afhankelijk werd, is geen alleenstaand geval. We denken hierbij aan het in 1486 opgerichte Land van Wedergrate (39). Ook kunnen we het voorbeeld van de heerlijkheid Petegem-aan-de-Schelde vooropstellen, die in 1421 nog voor het Oudenaardse grafelijke leenhof overdragen wordt, maar die tegen de 17de eeuw onder de Wetachtige Kamer ressorteerde (40). Een studie van de Wetachtige Kamer, de minst bestudeerde centrale instelling in het graafschap Vlaanderen, zal misschen meer klaarheid brengen in de geschetste problematiek (41).

4. Besluit

We hopen met deze bijdrage aangetoond te hebben dat aan de overdracht van grafelijke lenen heel wat juridische en fiscale factoren verbonden waren. Interessant is het vast te stellen dat in deze problematiek de wetgeving (ordonnanties) eerder de gewoonte schijnt achterna te lopen, en in feite niets anders doet dan de gewoonterechtelijke toestand bevestigen.

Anderzijds blijkt dat men door het samenleggen van typologisch zeer verscheiden bronnenmateriaal (octrooien, leenboeken, rekeningen) vrij goed de gebruikelijke overdrachtsgeplogenheden maar ook de feodale structuren kan achterhalen.

Dat leenrecht niet zo statisch is als algemeen aangenomen, moge klaar zijn. Oorspronkelijk mochten lenen niet overgedragen worden. Toen dit onder maatschappelijke druk wel kon en lenen in de handel terecht kwamen, zorgde de vorst ervoor dat zowel zijn rechten als zijn fiscale belangen optimaal gevrijwaard bleven. Terecht mag men stellen dat leenrecht en leenwezen zich steeds zo goed mogelijk aan maatschappelijke omstandigheden aanpasten.

Dat we nog niet alle "feodale" problemen over Ronse-Horebeke-Elzele-Akren oplosten, moge een aansporing zijn voor andere regionale historici om de hier ingeslagen weg verder te bewandelen.

(39) J. VAN TWEMBEKE, *a.c.*, 16 (1964), p. 158.

(40) ARA, *CVV-2* 632, *Rekenkamer* 17342.

(41) Voor de Wetachtige Kamer zijn we nog steeds aangewezen op A. PINCHART, *Notice historique sur la Chambre Légale de Flandre, -Bulletins de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique,* 16/2 (1849), p. 482-501.

BIJLAGE 1

RIJSEL, ARCHIVES DEPARTEMENTALES DU NORD, Série B 1386, nr. 14969

Atrecht, 29 april 1402

Filips de Stoute beopdracht de baljuw van Aalst om van Jan van Namen slechts 300 gouden schilden te innen in plaats van de verschuldigde 600, die Jan als 10de penning moest betalen bij de verkoop van Ronse-Horebeke-Elzele. Jan had dit leen uit geldnood met hertogelijke instemming voor 6000 gouden schilden aan de heer van Lahamaïde verkocht. Akren was bij de verkoop afgesplitst. De rekenmeesters van de Rekenkamer zullen met deze kwijtschelding rekening houden.

Phelippe, filz de roy de France, duc de Bourgoingne, conte de Flandres, dArtois et de Bourgoingne Palatin, sire de Salins, conte de Rethel et seigneur de Malines,/ a notre bailli dAlost ou a son lieutenant, salut. Nous avons receu lumble supplication de notre ame et feal cousin, messire Jehan de Namur, chevalier, contenant que comme/ notredit coussin tiengne de nous en fief a cause de notre conte dAlost, un fief, qui se comprent entierement en la ville de Renais, Hornembeke,/ Yellezelles et Acren, Lequel notredit cousin pour lui acquieter envers ses creancers de plusieurs et grosses sommes de deniers en quoy il leur est tenuz, ait vendu/ au seigneur de Lehamaide lesdictes villes de Renais, Hornembeke et Yellezelles, les cens, rentes, appendences et appertenances dicelles villes et terres, le pris/ et somme de six mille excuz dor, retenu et reserve a lui ladicte ville dAcren, dont il a nagaires obtenu de nous noz lettres dottroy et consentement/ de se ledit vendaige et esclissez dudit fief ladicte ville dAccren. Et il soit ainsi pour cause de noz droictures et devoirs du Xe denier,/ notredit cousin nous soit tenu, pour raison et a cause dudit vendaige, en la somme de six cens escuz dor ou environ, de laquelle, attendu les charges/ quil a de paier sesdiz creancers, et a este et est piest de nous servir, il nous a tres humblement supplie avoir aucune grace et quictance de nous. Pourquoy/ nous, ces choses considerees, et pour les bons et aggreables services que notredit cousin nous a fait ou temps passe, fait de jour en jour et esperons/ quil nous face ou temps avenir, et aussi pour contemplacion de notre tres chere et feal neveu, le conte de Namur son frere, qui pour lui nous a/ tres humblement supplie, audit messire Jehan notre cousin, avons donne et quicte, donnons et quittons, de grace especial, par ces presentes, la moiciet de tout/ ce quil nous peut devoir a cause de nosdit droictures et devoirs, montans jusques a la somme de trois cens escuz dor. Si

vous mandons que/ de notre presente grace, don et quictance, vous faites souffrez-et laissiez notredit cousin joir et user paisiblement, sans le molester ou empeschier, ne/ souffrir estre moleste ou empeschie aucunement au contraire, et par rapportant ces presentes et lettres dassercion de notredit (a) cousin que vous laiez tenu/ quicte et paisible de ladicte somme de trois cens escuz, ycelle vous sera allouee en voz comptes et rabatu de votre recepte par noz amez et/ feaulx gens de noz Comptes a Lille, sans contredit, non obstant quelconques autres dons ou biensfaire par nous autrefoiz faiz a notredit cousin, non specifiez/ en ces presentes, ordonnances, mandemens ou defenses a ce contraires. Donne a Arras, le XXIXe jour davril lan de grace mil quatre cens et deux./ Par monseigneur le duc./ Saraz.

BIJLAGE 2

BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, *Charters van Vlaanderen 2de reeks* **501**

Parijs, 20 december 1403

Filips de Stoute deelt de baljuw van Aalst mee dat Jan van Namen zich mag laten onterven van Akren en er de heer van Havré mag laten inerven. Jan had dit leen voor 7374 ponden 7 schellingen parisis aan de heer van Havré verkocht.

Phelippe, filz de roy de France, duc de Bourgoingne, conte de Flandres, dArtois et de Bourgoingne Palatin, seigneur de Salins et de Malines, a notre bailli dAlost ou son lieutenant, salut. Nous/ avons receu lumble supplicacion de notre ame et feal cousin, messire Jehan de Namur, contenant comme il tiengne de nous en fief, (situe) en la Bailliage, appelle la terre dAcrene,/ lequel fief puet valoir par an IIIJc L lb. XJ s. IIIJ d. parisis de notre monnoie de Flandres ou environ. Et il soit ainsi que icellui notre cousin pour soy (acquiter) de grans debtes/ en quoy il est tenus envers plusieurs personnes, et pour mieulx faire que laisser, ait entencion de vendre icellui fief a notre ame et feal (sire), le seigneur de Havrech,/ le denier seze et maille, qui montent a la somme de sept milz quatre cens trente quatre livres sept solz (parisis) monnoie dicte. Et quil ne pourroit fere ne soy desheriter/ dudit fief, ne en icelle fere adheriter ledit seigneur de Havrech, obstant certain edit japieca fait par feu notre tres chier seigneur et (pere), le conte de Flandres, darrain trespasse,/ cui Dieux pardoint, sanz notre grace, congie et ottroy, dont il nous a humblement supplie. Pourquoy nous, ces choses considerees, inclinans a ladicte supplicacion de messire/ Jehan, notredit cousin, avons ottroye et consenti et

par la teneur de ces presentes ottroyons et consentons, de grace especial, quil puisse fere ladicte vendicion et soy desheriter/ dudit fief, et en adheriter bien et a loy, selon la coustume du pais, ledit seigneur de Havrech, en y faisant toutes les sollempnitez qui y appartiennent estre fais,/ selon la coustume du pais, et en paiant aussi les devoirs acoustumez et qui nous appartiennent. Pourveu toutesvoies que icellui seigneur de Havrech/ ne sot plus franc en confiscacions de biens de notredit cousin, car ainsi nous plaist il estre fait, non obstant ledit edit et quelxconques ordonnances, mandemens/ ou deffenses a ce contraire. Donne a Paris, le XXe jour de decembre lan de grace mil quatre cens et trois./ Par monseigneur le duc./ Saugeul.

(a) In de tekst "motredit".

VERZORGING VAN GEESTESZIEKEN TE OKEGEM TIJDENS HET ANCIEN REGIME.

door H. VAN ISTERDAEL

In dorpsarchieven vindt men regelmatig stukken met betrekking tot de verzorging van krankzinnigen. Alhoewel in de eerste plaats de naastbestaanden zoals ouders, broers en zusters geacht werden de zorg over deze ongelukkigen op zich te nemen kwam het meermaals voor dat de schepenbank en de armentafel optraden. Zo vinden we dan gegevens over het voorkomen van deze ziekte in o.m. wezenrekeningen, verzoekschriften aan de schepenbank en armenrekeningen, om ons tot de voornaamste te beperken. Een geesteszieke kon immers zijn vermogen niet beheren en via de schepenen als oppervoogden werd een toeziende voogd aangesteld. Deze moest regelmatig rekenschap afleggen over de uitgaven die hij ten behoeve van de zieke had gedaan. De voogd ontving uiteraard ook de inkomsten van de beheerde goederen. Bij minvermogenden was het de armentafel die de zorg op zich nam. In het oud gemeente archief van Okegem vonden we twee voorbeelden van de zorg voor dergelijke personen. Beide zijn illustratief omdat het in feite om twee vormen van krankzinnigheid gaat. Men maakte immers onderscheid tussen "goed zot" en "kwaad zot". "Goed zot" betrof dan frequent debiele personen die geen gevaar betekenden voor hun omgeving en meestal hun levensdagen sleten in familieverband."Kwade zotten" vertoonden agressieve neigngen en werden over het algemeen in verzekerde bewaring gesteld. Het hospitaal Sint-Jan-ten-Dullen te Gent is in dit opzicht gekend. (1) Veel van deze instellingen waren eerder gevangenissen dan verzorgingstehuizen. De verzorging was er lamentabel. Overal werden de zieken niet geneeskundig behandeld. Te Brussel waren de geesteszieken in cellen opgesloten die zo klein waren en zo slecht verlucht dat een kaars er met moeite kon branden (2).

Door deze enge behuizing en langdurige opsluiting konden na enige tijd de zieken nog slechts op handen en voeten rondkruipen. Te Sint-Niklaas werden de geesteszieken geketend in cellen opgesloten en leefden van brood en water (3).

(1) Te Aalst werden krankzinnigen opgesloten in het H. Geesthuis. Zie b.v. O.G.A. Haaltert-Kerksken oud nr. 211.

(2) Bonenfant (P.). Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'Ancien Régime. Brussel, 1934, p. 199.

(3) Id., p. 200.

Daarnaast werden regelmatig geesteszieken, voornamelijk goedaardige gevallen, voor gezinsverzorging naar Geel overgebracht (4).

Ingelbert Sonck (5).

Ingelbert werd omstreeks 1687 te Okegem geboren als zoon van Petrus en van Joanna Geysens. Hij huwde nooit. Op welk ogenblik de ziekte zich veropenbaarde weten we niet doch in 1741 greep zijn familie in daar hij neigingen tot agressiviteit vertoonde. In een verzoekschrift verklaarden de twee broers Adriaan en Filip dat Ingelbert sedert vele jaren krankzinnig was, en dat de toestand van de zieke in de loop van de tijd slechter werd, zodat hij sinds enkele maanden veel gevallen heeft veroorzaakt van "quade furien, verseylt (6) met drygementen en andere publique scandaelen, niet alleen tot stooringe ende grauwel van dese insetenen maer oock van andere omliggende naergebueren". Ingelbert had waarschijnlijk verscheidene inwoners bedreigd en om alle ongelukken te vermijden zoals "gemenaceerde ongelucken 't sij van brandt, doodslaegen ofte andersindts" lieten de familie en de wethouders de krankzinnige opsluiten.

Daartoe liet zijn broer Adriaan in zijn woning, "een afgezondere plaetse ofte kot" timmeren. Ingelbert kreeg er op tijd eten en drinken. Adriaan wou hem blijven verzorgen tot zijn dood en daarom kreeg hij het vruchtgebruik van de eigendommen van de zieke namelijk twee stukken land en een rente. Dit alles gebeurde natuurlijk met de toestemming van de schepenen. Deze stelden twee commissarissen aan om na te gaan of Ingelbert goed verzorgd werd. In 1741 diende Adriaan nog een rekening in over de ontvangsten en uitgaven. Ingelbert overleefde de opsluiting niet lang want op 16 mei 1742 overleed hij.

Peter Schouppe.

Peter was de oudste zoon in het gezin van Judocus en Joanna Schoonjans. Hij werd omstreeks 1718 geboren.

Zijn vader Judocus was erfmeier van Aaigem-Vlekkem. Dit hield in dat het ambt overging van vader op de oudste zoon omdat het een leen betrof, gehouden van het leenhof "de schijvink" te Haaltert.

(4) Zie b.v. RA Ronse, O.G.A. Burst, Bambrugge, Zonnegem en Kottem, nr. 687.
(5) RA Ronse, O.G.A. Okegem nr. 46, 2-10-1741, nr. 73.
(6) Vergezeld.

In 1729 stierf Judocus zodat Peter plotseling erfmeier werd van Aaigem-Vlekkem. Zijn oom Jan Baptist Schouppe werd als voogd aangesteld en de erfmeierij werd verpacht aan de meestbiedende daar Peter nog minderjarig was.

Alles werd in het werk gesteld om Peter een goede opvoeding te geven. Vanaf 1734 gaat hij naar Geraardsbergen naar school en hij krijgt er Franse lessen. Zijn leermeester te Geraardsbergen was Michiel Van der Poorten.

Tussen 1734 en 1738 veropenbaarde zich de ziekte. Op 8 mei 1738 gaan twee personen met Peter op bedevaart naar Ronse naar het heiligdom van Sint-Hermes. Daar lieten ze een mis opdragen en Peter werd er belezen. Van enige consultaties van dokters is er geen sprake (7).

De zieke beterde niet en zijn schoonbroer Peter Asscherickx, gehuwd met Joanna Schouppe, nam voortaan de zorg over Peter op zich.

Het feit dat Peter krankzinnig werd of "innocent" zoals men het vroeger noemde, bezorgde veel rompslomp in verband met het meierschap van Aaigem-Vlekkem. Dit werd gemiddeld om de drie jaar herverpacht. Het archief van Okegem bevat dus pakken documenten over deze zaak, temeer omdat men meermaals processen moest inspannen om de rechten op het erfmeierschap te vrijwaren.

Deze zieke, waarvan de krankzinnigheid van goedaardige aard was leefde in het gezin van Peter Asscherickx. Hem was een lang leven beschoren want in 1796 was hij nog in leven.

Alle uitgaven die gedaan werden voor Peter Schouppe staan genoteerd in de wezenrekeningen. Zo werd b.v. op 16 maart 1782 nog 11 stuivers uitgegeven voor de aankoop van een bril en van een kerkboek.

Dat men ook kon genezen bewijst de verklaring die pastoor, baljuw en schepenen aflegden op 29.12.1718 (8). Toen verklaarden allen gezamenlijk dat Judocus Van Herdeghem, zoon van Jan en ongehuwd, die vroeger zijn "5 zinnen" niet meer had nu terug sedert enkele jaren normaal was!

(7) RA Ronse, O.G.A. Okegem, wezenrekeningen, nrs. 73-75.
(8) RA Ronse, O.G.A. Okegem, nr. 46.

ARMENZORG TE ENAME EN NEDERENAME OP HET EINDE VAN DE XVIIIde EEUW

Armentafels en abdijaalmoezenie

Griet Maréchal

Een van de kenmerken van de armenzorg tijdens het ancien régime was de enorme versnippering van de hulpinstanties. De centralisatiepoging van Keizer Karel (ordonnantie van 7 oktober 1531) heeft daar weinig aan veranderd. Behalve de armentafels, dissen of H. Geesttafels genoemd en de Huisarmeninstellingen waren er hospitalen, passantenhuizen, velerlei particuliere initiatieven gaande van jaargetijden met uitdelingen tot de oprichting van godshuizen. Ook broederschappen en ambachten, dorps- en stadsbesturen lieten zich niet onbetuigd. Er waren wereldlijke (i.c. vorstelijke) en kerkelijke aalmoezenieën, zoals die van de abdijen (1). Zo waren de uitdelingen door de aalmoezenier van de Sint-Pietersabdij bij Gent in de late middeleeuwen heel wat belangrijker dan die door de H. Geesttafel van de St.-Niklaasparochie in dezelfde stad (2).

In deze bijdrage willen we de betekenis van een abdijaalmoezenie op het platteland op het einde van het ancien régime nagaan, meer bepaald of deze component toen nog altijd belangrijk was. We kozen daartoe de aalmoezenie van de Sint-Salvatorabdij te Ename.

(1) Voor de algemene literatuur beperken we ons - behalve de verder in de tekst vermelde studies - tot enkele recente of overzichtsstudies. Themanummer *Armoede en armenzorg,* in: Tijdschrift voor Geschiedenis, 88 afl. 4, 1975; C. LIS en H. SOLY, *Armoede en kapitalisme in preindustrieel Europa,* Antwerpen 1980; G. MARECHAL, *Het openbaar initiatief van de gemeenten in het vlak van de openbare onderstand in het noorden van het land tijdens het ancien régime,* en N. HAESENNE-PEREMANS, *L'assistance publique d'Ancien Régime dans la partie méridionale du pays,* beide in: Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen, Handelingen 11de internationaal Colloquium, Spa 1-4 sept. 1982, Pro Civitate, Hist. Uitg. reeks in -8°, nr. 65, 1984, p. 497-539 en 541-556; G. MARECHAL, *Armenzorg te Brecht 1495-1620,* in: Taxandria, LVIII, 1986, p. 29-72; W. PREVENIER, *En marge de l'assistance aux pauvres: l'aumônerie des comtes de Flandre et des ducs de Bourgogne (XIIe-début XVIe siècle),* in: Liber amicorum J. Buntinx, Leuven 1981, p. 97-120.

(2) W. BLOCKMANS en W. PREVENIER, *Armoede in de Nederlanden van de 14e tot het midden van de 16e eeuw: bronnen en problemen,* in: Tijdschrift voor Geschiedenis, 88, 1975, p. 523-524.

Deze abdij bezat o.m. de heerlijkheid Ename, waartoe ook Nederename behoorde (3). Alhoewel dicht bij Oudenaarde gelegen maakten beide dorpen deel uit van het Land van Aalst. Ename was 209 ha. groot, Nederename 275 ha. In 1746-55 telden ze samen 770 inwoners, in 1791 1018 en in 1800 998, nl. respectievelijk 617 en 381 inwoners (4). Het economisch leven van Ename zou in grote mate bepaald zijn door de rijke en machtige benedictijnerabdij. De 18de eeuw zou voor Ename een bloeitijd geweest zijn. Behalve de linnennijverheid die er een grote plaats innam en waarvan o.m. de lijnwaadmarkt getuigt, was er landbouw en veeteelt. Ten onrecht wordt beweerd dat er steenkool zou ontgonnen zijn, maar uit De Potter blijkt dat het nooit tot het bovenhalen van kolen is gekomen (5). Hij vermeldt daarentegen uitdrukkelijk dat er een aantal huisgezinnen was dat geen land bebouwde en ging werken in daghuur. En inderdaad waren er in 1831 slechts zes pachthoeven van belang en 132 woningen. De mannen waren schiptrekkers of- lossers en -laders. Vrouwen en kinderen probeerden door spinnen aan de kost te komen. Er zou ook redelijk wat handel in dakpannen, steenkolen, kalk en as geweest zijn (6). Nederename wordt bestempeld als een arm dorp van lijnwaadwevers, spinners en boeren (7). Dankzij de kleiafzettingen van de Schelde zouden er heel wat steenbakkerijen geweest zijn. Aanvankelijk zouden de monniken de leiding van deze activiteit gehad hebben, totdat het ambacht geleidelijk werd overgenomen door plaatselijke boerenfamilies. Stenen bakken was echter een typische seizoenactiviteit, enkel mogelijk in de zomer. Om in hun levensonderhoud te voorzien moesten de inwoners dan ook naar aanvullende bezigheden uitkijken (8).

(3) Over de abdij: L. MILIS, *Abbaye de Saint-Sauveur à Eename,* in: Monasticon belge, dl. VII, prov. de Flandre Orientale, vol. II, Luik 1977, p. 11-52 en M. NUYTTENS, *Inventaris van het archief van de abdij van Ename,* Brussel 1980.

(4) J. DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het Land van Aalst tussen 1621 en 1796,* Sint-Gillis-Dendermonde 1975, dl. III, p. 7; ID., *Demografische evolutie van het Land van Aalst 1570-1800,* Pro Civitate, Hist. uitg. reeks in 8°, nr. 18, 1968, p. 19.

(5) *Ename,* in: *Gemeenten van België, 1. Vlaanderen,* Brussel 1980, p. 244; F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Eename,* in: *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen,* 6e reeks arr. Oudenaarde, 1903, p. 4-5.

(6) F. DE POTTER en J. BROECKAERT, a.w., p. 7.

(7) *Nederename,* in: *Gemeenten van België,* p. 736.

(8) P. VAN LAETHEM en M. BONTE, *Zo was Nederename,* Oudenaarde 1980, p. 8-9.

Beide dorpen ressorteerden onder één schepenbank. Wel waren er afzonderlijke kerkfabrieken en armentafels waarvoor ook afzonderlijke rekeningen werden opgemaakt, zij het dat de parochies door dezelfde pastoor werden bediend en het beheer door dezelfde personen werd gevoerd (9).

De financiële draagkracht van beide armentafels was eerder beperkt (10). In de jaren 1756 - 1764 variëerden de inkomsten van de Tafel van Ename tussen de 2.603 en 3.333 groten vlaams, waarvan de vaste inkomsten - landpachten en al dan niet af te lossen renten - jaarlijks voor het grootste deel zorgden, nl. 2.020 à 2.060 groten. Dit betekent dat de toevallige ontvangsten - gelden omgehaald met de armenschaal in de kerk, legaten, aalmoezen, opbrengst van de verkoop van de nalatenschap van wie door de Tafel was onderhouden - sterk fluctueerden, nl. van 480 tot 1.220 groten.

De jaarlijkse ontvangsten van de armentafel van Nederename lagen tussen 1756 en 1782 een heel stuk hoger. Ze bedroegen 3.372 tot 5.043 groten. Tot in 1778 vertoonden de rekeningen een positief saldo; eerst in 1779-1782 overtroffen de jaarlijkse uitgaven de ontvangsten. Ook de Enaamse rekeningen sloten in de jaren 1756-1764 met een positief saldo, zelfs al moest in 1756-58 nog een mali van 1.880 gr. uit de vorige rekening betaald worden. Daarna genoot de Tafel duidelijk van de sterke stijging van de pachtprijzen: dezelfde vijf posten uit de jaren 1750 brachten in 1786 en 1787 2.800 in plaats van 1.100 gr. op. De losrenten daarentegen waren afbetaald en brachten zo goed als niets meer op. Aalmoezen en legaten ontbraken en de opbrengst van de armenschaal was ook fel gedaald. De uitgaven waren echter veel sterker toegenomen dan de ontvangsten. De uitgaven die eerst 2.685, 2.387 en 1.385 gr. bedroegen, beliepen nu een 7.623 gr. per jaar, wat een deficit veroorzaakte. En de vorige (niet bewaarde rekening) vertoonde ook al een tekort van 5.360 gro-

(9) F. DE POTTER en J. BROECKAERT, a.w., p. 31; *Nederename,* in: a.w., p. 736 en M. NUYTTENS, a.w. p. 52-54 en 74-75.

(10) Op basis van de rekeningen RAR Abdij Ename nrs. 498-501 (over de jaren 1756-1764 en 1786 en 1787) voor de armentafel van Ename en de nrs. 778-782 (over de jaren 1756-82) voor deze van Nederename. We reconstrueerden de reële jaarlijkse ontvangsten en deelden de uitgaven over het aantal jaren van de rekening. Gemakshalve zetten we alle bedragen om in groten vl. (zie tabel in blijlage). Ter informatie vermelden we dat de inkomsten van de Tafel van Ename in 1717 13 gulden of 26 1b. par. en deze van Nederename in 1626 6 1b. gr. of 72 1b. par. bedroegen: J. DE BROUWER, *Bijdrage,* p. 392.

ten! De crisistoestand van het einde van de achttiende eeuw is dus duidelijk weerspiegeld in de rekeningen (11).

In de jaren 1756-61 ging 64,7 à 73 % van de uitgaven van de Enaamse Tafel naar de armen, aandeel dat in 1762-1764 tot 26 % zakte om in 1786 en 1787 meer dan ooit, nl. 82,6 %, te bedragen. Te Nederename schommelden de uitgaven voor de armen van 27,7 tot 71 %. Die procenten ogen mooi, maar mogen niet doen vergeten dat het in absolute cijfers om kleine bedragen ging, nl. van 111 tot 2.974 gr. voor Nederename en van 363 tot 6.296 gr. in het topjaar 1786-1787 voor Ename, waardoor evenwel de ontvangsten enorm werden overschreden (zie tabel in bijlage).

Als we naast die bedragen de kostprijs van een paar schoenen stellen (56 à 70 gr.), van een *rochlijf* of kort bovenkledingstuk (bijna 100 gr.), van een jaar huishuur (840 gr. in 1779-82; 1.120 gr. in 1786-87) of van een jaar uitbesteding (360 à 1.680 gr. voor kost en inwoon, kleren en linnen niet inbegrepen), of een dagloon van 8 à 12 stuivers (= 16 à 24 groten) - maar veel ongeschoolden verdienden minder (12) - dan is het duidelijk dat die steun zeker in een periode van snel dalende koopkracht zoals in de jaren 1780, weinig betekende. De mogelijkheden stemden overeen met enerzijds 5/7 à 124/186 en anderzijds 15/23 à 262/393 daglonen.

Deze steun ging essentieel naar het uitbesteden van personen, naar zieken of gezinnen waar de kostwinner ziek was, naar het betalen van de begrafeniskosten van armen, en naar het einde toe ook meer en meer naar leveringen van levensmiddelen, kolen, hout, lijnwaad. Zoals vermeld werd soms de huur van een huis betaald.

Indien enkel de rekeningen voorhanden waren zou men geneigd zijn uit de meestal positieve saldi af te leiden dat de Tafels ondanks hun geringe mogelijkheden toch in staat waren de behoeften van de armen te voldoen en dit tot circa 1780 (13).

(11) P. DEPREZ, *Evolution économique et mouvements paysans en Belgique à la fin du 18e siècle,* in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, IV, 1973, p. 52, 54-55; C. VANDENBROEKE, *Landbouw in de Zuidelijke Nederlanden 1650-1815,* in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden, 8, Haarlem 1979, p. 99-100.

(12) E. SCHOLLIERS, *De materiële verschijningsvormen van de armoede voor de industriële revolutie. Omvang, evolutie en oorzaken,* in: Tijdschrift voor Geschiedenis, 88, 1975, p. 452-453; H. HASQUIN, *Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden 1650-1780,* in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden, 8, Haarlem 1979, p. 155.

(13) Cfr. het tekort in de rekening van Nederename over 1779-82 en het overgedragen tekort naar de rekening 1786-87 voor Ename. Over de krisis zie E. SCHOLLIERS, a.w., p. 454, C. VANDENBROEKE, a.w., p. 100-101 en C. VERLINDEN en MEDEWERKERS, *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant,* I, Brugge 1959, p. 87.

Tijdens die hele periode waarin de rekeningen geen problemen laten blijken, zagen de bestuurders van beide Tafels, nl. meier, burgemeester en schepenen, zich nochtans bij herhaling verplicht op de aalmoezenie van de Sint-Salvatorabdij te Ename beroep te doen (14). In de verzoekschriften bewaard vanaf 1760 wijzen ze steeds opnieuw op de geringe middelen van de Tafels, wat onbetwistbaar was, en de vele armen die ze moeten onderhouden en dit reeds gedurende vele jaren. Het is duidelijk dat de aalmoezenier reeds lang steun verleende en dit vooral in de winter. De seizoen- en vooral de winterwerkloosheid is een bekend fenomeen. Veel arbeid was immers slechts mogelijk in het goede seizoen (15). En heel wat activiteiten in Ename en Nederename uitgeoefend, behoorden daartoe. Het wijzen op het tekort aan middelen en het verzoek aan de aalmoezenie om bij te springen werd zeer regelmatig, wellicht jaarlijks herhaald. I.p.v. op de winter wordt soms ook op de *auderdom, caduciteyt ende andere accidenten* van de ingezetenen gewezen, waardoor deze laatsten niet in hun levensonderhoud kunnen voorzien (1773). Op 1 december 1777 luidt het dat het onmogelijk is hout, kleren, lijnwaad en andere noodzakelijkheden te verstrekken nu er meerdere armen omwille van hun ouderdom en andere lichamelijke gebreken moeten uitbesteed worden en bovendien voorzien worden van *doctor, chirurgien ende medicamenten.* Enkel de tussenkomst van de aalmoezenie kan verhinderen dat die arme drommels moeten gaan bedelen. Opdat de supplianten, met name het dorpsbestuur van Ename en Nederename, de bedelarij zouden buiten het dorp kunnen houden, roepen ze dan ook de hulp in van de aalmoezenie. Het bedelargument wordt in 1780 herhaald. Velen uit de lagere sociale groepen waren immers door de krisis in de agrarische sector en in de huisnijverheid op bedelarij aangewezen. De overheid probeerde toen volop daartegen op te treden. Daarop wordt dus ingespeeld. In 1784 wordt aangedrongen omwille van de *schraelen* tijd, de vele ziekten en de onmogelijkheid om de *absolute* armen zelfs van het allernoodzakelijkste te voorzien. In 1787 zou alleen het uitbesteden van de armen reeds tweemaal de inkomsten overtreffen, en bijgevolg niets resten voor de noodzakelijke

(14) RAR Abdij Ename nr. 529.

(15) Danny LAMARCQ, *Armoede en armenzorg in het Land van Aalst in 1795,* in: Oostvlaamse Zanten, LVI, 1981, 1, p. 23. Zie ook P.-C. VAN DER MEERSCH, *De l'état de la mendicité et de la bienfaissance, dans la province de la Flandre orientale, depuis le règne de Marie-Thérèse jusqu'à nos jours (1740-1850),* in: Bulletin de la Commission centrale de statistique, V, 1853, p. 92-93.

brandstof, kleren, lijnwaad en eten waaraan de andere armen behoefte hebben.

Een rekening van 1780-1782 laat toe de mogelijkheden en de hulp van de aalmoezenie naar waarde te schatten. Abdijen waren in de late middeleeuwen vaak georganiseerd in diensten (officia), die elk een specifieke opdracht, eigen inkomsten en aan het hoofd een verantwoordelijke hadden. De aalmoezenie was een van die diensten belast met de armenzorg. Aan het hoofd stond een aalmoezenier. Vaak werden die diensten later terug geïncorporeerd (16). De aalmoezenie van de abdij van Ename behield tot op het einde van de 18de eeuw haar zelfstandigheid met eigen middelen en een eigen boekhouding. Ze had een wereldlijk ontvanger die op het einde van de achttiende eeuw ook directeur werd genoemd en die rekenschap aflegde aan de monnik-aalmoezenier (17).

De periode waarop de rekening betrekking heeft is voor de ontvangsten ongeveer 2 1/2 jaar, voor de uitgaven soms minder soms meer, zoals de uitgaven voor geneeskundige zorgen en onderwijs die zich over drie jaar en deze voor de ontvangerskosten die zich over 4 jaar uitstrekken. De reële ontvangsten uit deze periode, dus zonder de achterstallen van de vorige jaren, bedragen iets meer dan 647 pond (= lb.) groten vlaams, de uitgaven bijna 571 pond groten (18). In de veronderstelling dat die 647 lb. betrekking hebben op de ontvangsten van 2 1/2 jaar, geeft dit bij benadering 258 b. 16 s. gr. per jaar te besteden. Al gaat een en ander slechts bij benadering op - zo is het niet mogelijk exact de ontvangsten van één jaar te reconstrueren en de instellingen in dezelfde jaren te vergelijken - toch is het onbetwistbaar dat de mogelijkheden van de armentafels weinig betekenen bij deze van de aalmoezenie. Volgens de rekeningen die het dichtst - qua periode -deze van de aalmoezenie benaderen, nl. die van 1786-1787 voor Ename en 1779-1782 voor Nederename, bedragen de 13 lb. 18 s. 4 gr. (of 3.340 gr.) van Ename en de 17 lb. 13 s. 9 gr.

(16) E. PAIRON, *De financiën van de Sint-Baafsabdij in de 14e-15e eeuw,* in: Hand. Maatsch. Gesch. en Oudh. Gent, NR XXXV, 1981, p. 61-66.

(17) Over de aalmoezenie zie ARA Rekenkamer nr. 46.830 aangifte 19. De algemene rekeningen van de abdij bevatten dan ook niets i.v.m. de aalmoezenie, zie b.v. RAR Abdij Ename nr. 1207-1209 (alg. rek. 1766-70, 1780-83 en 1789-92). Zie ook M. NUYTTENS, a.w., p. 13.

(18) RAR Abdij Ename nr. 1228. Wel zijn er kleine verschillen tussen de opgaven in de rekening en de door ons berekende uitgaven. Rekenen we bij de ontvangsten de achterstallen dan stond 744 lb. gr. ter beschikking.

(of 4.245 gr.) voor Nederename slechts 5,4 en 6,8 % van de ontvangsten van de aalmoezenie (zie tabel in bijlage).

Maar belangrijker is de vergelijking van wat daarvan effectief aan de armen besteed werd. Nemen we hetzelfde jaar in ogenschouw dan was dit 26 lb. 4 s. 8 gr. voor Ename - waardoor evenwel een groot tekort ontstond -, 12 1b. 7 s. 10 gr. voor Nederename tegen ongeveer 84 à 100 1b. 17 s. (naargelang we delen door 2,5 of door 3 jaar) voor de aalmoezenie. De aalmoezenie gaf ongeveer het dubbele van beide Tafels samen en was bijgevolg inderdaad van belang voor de armen van beide dorpen. 100 1b. gr. stemt overeen met 1000 à 1500 daglonen of met 50 à 75 maandlonen (à 16 of 24 groten per dag en 20 werkdagen per maand).

Vergeleken met het budget van de abdij moeten echter ook deze bedragen gerelativeerd worden. Hetzelfde bedrag, nl. 100 pond of 600 gulden, werd jaarlijks aan het voedsel en het onderhoud van de paarden van de bezoekers van de abdij besteed. En het *entretien convenable* van elk van de religieuzen die toen in de abdij verbleven, werd op een 720 gulden of 120 1b. gr. per jaar geschat. Afkomst en levenswijze waren dan wel adellijk (19)!

De financiële mogelijkheden van de aalmoezenie lieten in elk geval een meer gedifferentieerde steun toe. De armen waren voor hun geneeskundige zorgen bijna zo goed als volledig op haar aangewezen (20). Zij vergoedde dokter, chirurgijn(s) en apotheker. Dokter en chirurgijn kregen een pensioen uitbetaald en allen werden voor geleverde medicamenten vergoed. Naar geneeskundige zorgen gingen 29,8 %, naar onderwijs 4 % van de uitgaven voor de armen. Het armenonderwijs werd uitsluitend door de aalmoezenie bekostigd. De schoolmeester-koster Torion kreeg er jaarlijks 3 1b. gr. voor (21). Maar ook lijnwaad en schoenen, brandstof, levensmiddelen (meel, boter, koren) en andere zaken, victualia of winkelwaar genoemd, werden bedeeld. Men kwam tussen in de huishuur en in de kosten van het uitbesteden van behoeftige personen.

(19) ARA Rekenkamer nr. 46.896 aangifte 5. De voeding van het dienstpersoneel was in dit bedrag begrepen, niet hun salaris. Ook in: G. BOULMONT, *Nos anciens Domaines Bénédictins aux XVIIIe siècle,* in: Ann. Cercle archéol. d'Ath et de la région, VI, 1920, p. 20 noot 2.

(20) Enkel in de rekening van de armentafel van Nederename (RAR Abdij Ename nr. 781) die over 14 jaren gaat wordt chirurgijn Pieter Antoon de Doncker - hoogstwaarschijnlijk voor twee jaar pensioen - en voor geleverde medicamenten betaald.

(21) Hij onderrichtte trouwens ook enkele "domestiquen" waarvoor hij nog 1 1b. 6 st. gr. cour. ontving.

Kunnen we het aantal armen en gesteunden bepalen? Aan de hand van de rekeningen kan dit niet daar de posten vaak geglobaliseerd zijn *(de armen)*. Bovendien moet de vraag gesteld van wanneer men als gesteunde werd beschouwd. Volstond een eenmalige uitkering?

In 1795 werd door de municipaliteit van het Land van Aalst een enquête gehouden naar de armen, de armentafels en hun middelen. Jammer genoeg ontbreken de gegevens voor Ename en Nederename (22). D. Lamarcq berekende op basis van die enquête dat in het Land van Aalst (zonder de steden Aalst en Geraardsbergen) 11,47 % van de bevolking leefde van de armendis en dat 8,86 % secrete armen waren. 20,33 % was dus arm. In de dekenij Ronse, waartoe beide bestudeerde dorpen behoorden, leefde 12,13 % van de bevolking van de armendis en 9,4 % waren secrete armen, samen 21,54 % (23). Als we de percentages van de dekenij toepassen op de bevolking van Ename en Nederename dan zouden van de 1018 inwoners (in 1791) 123 van de armendis leven en 96 secrete onderstand behoeven, samen 219 personen.

In 1801 gelastte de Franse regering het bestuur van het departement van de Schelde (nu de provincie Oost-Vlaanderen), zoals de andere departementsbesturen trouwens (24), een telling van de arme bevolking te houden. Ze werd gedeeltelijk gepubliceerd (25). D. Lamarcq berekende op basis van die gegevens dat het gemiddelde voor het Land van Aalst (zonder de steden) in 1801 11,51 % was. Dit benadert heel sterk het percentage dat hij berekende van het aantal armen dat in 1795 leefde op de armendis, en waarvoor hij 11,47 % bekwam. Hij veronderstelde dan ook dat daarmee het aantal der structurele armen overeenstemde (26). Hiermee worden hoofdzakelijk diegenen bedoeld die door hun lichamelijke toestand niet meer in staat waren in hun levensonderhoud te voorzien.

Is het onbetwistbaar dat de percentages berekend voor het

(22) RAG Land van Aalst nr. 401 en D. LAMARCQ, *Armoede en armenzorg*, p. 1-24.

(23) D. LAMARCQ, a.w., p. 10.

(24) Zie b.v. N. HAESENNE-PEREMANS, *La pauvreté dans la région liégeoise à l'aube de la révolution industrielle. Un siècle de tension sociale (1730-1830)*, Bibl. de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Univ. de Liège, CCXXX, 1981, p. 217 e.v.

(25) P.-C. VAN DER MEERSCH, a.w., p. 75-86 en 101-110. De eerste maal gebruikt hij de term *indigents secourus*, de tweede maal *pauvres inscrits*. Daar het archief van het Scheldedepartement momenteel opnieuw geïnventariseerd wordt, kon dit niet op de originelen geverifieerd worden.

(26) D. LAMARCQ, a.w., p. 12.

Land van Aalst in 1795 en 1801 elkaar benaderen, de absolute getallen voor elk van de dorpen of gemeente opgegeven in 1795 en 1801 doen dat zeker niet (27). Deze cijfers vragen dus een meer diepgaande kritiek dan hier in onze bedoeling kan liggen. Voor Ename en Nederename geven we ze dan ook enkel ten titel van inlichting. In 1801 telde Ename op 617 50 ondersteunde armen of 8,10 %, Nederename op 381 inwoners 42 of 11,02 % of samen 92 ondersteunde armen op een bevolking van 998 zielen (9,2 %). Wel is het natuurlijk zo dat deze percentages (9,2 en 11 à 12) gezien de kleine aantallen waarop ze berekend zijn, tot dezelfde grootteorde behoren.

Vergelijken we het aantal armen met de beschikbare steun en dit zoals boven in de best vergelijkbare jaren: nl. 1786-87 voor de armentafel van Ename en 1779-1782 voor deze van Nederename. In die periode gaven ze samen jaarlijks 9.270 gr. (= 4.635 stuivers) uit aan de armen. De 219 theoretische armen (van 1795) zouden dus 21 stuivers per persoon per jaar bekomen. Indien we het bedrag alleen onder de 123 structurele armen verdelen, dan zou de steun tot 37,68 stuiver per jaar of 0,10 stuiver per dag stijgen, terwijl 1,5 à 1,6 stuiver per dag per persoon als een soort levensminimum kan beschouwd worden (28).

Tellen we daar de jaarlijkse uitgaven voor de armen door de aalmoezenie bij dan bekomen we 16.741 of 14.723 stuiver (nl. 4.635 + (12.106 of 10.088) of voor elk van de 219 armen 76,4 of 67,23 stuivers per jaar of 0,20 à 0,18 per dag, bedrag dat in die periode wel meer als dagelijkse steun werd uitgekeerd (29).

Maar deze cijfers hebben enkel betekenis als vergelijkingselement met de mogelijkheden van andere instellingen. We mogen immers niet uit het oog verliezen dat het gros van de uitgaven aan die paar uitbestede kinderen en gehandicapte volwassenen besteed werd, zodat voor de overigen inderdaad niet veel meer restte dan wat brood bij de grootste honger en wat *houille* of steenkolen, hout en een kledingstuk in de bitterste kou.

De gegevens uit de rekeningen kunnen we ook vergelijken met deze in de aangiften, opgelegd door de ordonnantie van 20 januari 1787. In het raam van de hervorming van de centrale administratie door Jozef II werden twee commissies opgericht,

(27) De gegevens van 1801 zijn gepubliceerd door P.-C. VAN DER MEERSCH, zie noot 25; de gegevens van 1795 door D. LAMARCQ, a.w., p. 4-5.
(28) E. SCHOLLIERS, *De materiële verschijningsvormen*, p. 457 en 459.
(29) D. LAMARCQ, a.w., p. 15-16.

ondergeschikt aan een regeringsraad. De ene commissie was bevoegd voor de kerkelijke aangelegenheden, de andere voor wat men de weldadigheidsinstellingen zou kunnen noemen. Opdat de hervormingen die Jozef II op het oog had zouden kunnen gerealiseerd worden, moest men weten welke de beschikbare middelen waren. De individuele instellingen werden verplicht een aangifte van hun goederen, inkomsten en lasten over te maken. Voor de kerkelijke instellingen werd dit uiteindelijk voorgeschreven door de ordonnantie van 4 januari 1787, voor de weldadigheidsinstellingen door deze van 20 januari 1787, die opnieuw moest worden afgekondigd (30).

Volgens die aangiften bedroegen de ontvangsten en uitgaven van de armentafel van Ename respectievelijk 60 en 220.5.6. gulden, deze van Nederename 124.16 en 422 gulden en deze van de aalmoezenie 996.16 en 924.1.2 gulden (31). Deze gegevens wijken sterk af van de rekeningen.

Zoals reeds vermeld was het voor Ename in 1786-1787 mogelijk de ontvangsten van één jaar te bepalen. Omgerekend bedroegen ze 83 1/2 gulden (40 gr. = 1 gulden). De landpachten alleen brachten meer op dan het bedrag vermeld in de aangifte. De jaarlijkse uitgaven kunnen geraamd worden op een 190 1/2 gulden. In de aangifte waren de ontvangsten dus lager en de uitgaven hoger.

Voor Nederename kunnen in de periode 1779-1782 de ontvangsten geraamd worden op 106 gulden, de uitgaven op 127 gulden. De ontvangsten stemmen met enige goede wil overeen met die van de aangifte, maar de uitgaven dan weer niet.

Wat de aalmoezenie betreft bekomen we voor de jaarlijkse ontvangsten 1552 gulden en voor de uitgaven naargelang de veronderstelling dat de rekening op 2 1/2 of 3 jaar betrekking heeft, respectievelijk 1.370 of 1.141 gulden, dus in beide gevallen hoger dan de bedragen vermeld in de aangifte.

Het is moeilijk om een jaarlijks budget te reconstrueren aan de hand van rekeningen waarvan de posten niet alle dezelfde periode betreffen. Dit kan zeker voor een deel de afwijkingen tussen de rekeningen en de aangifte verklaren. We gingen daarom de verhouding tussen ontvangsten en uitgaven in de aangifte en die in

(30) Zie A. DIERKENS, *Les déclarations des biens du clergé régulier et séculier des Pays-Bas autrichiens (1786-1787)*, Miscellanea archivistica nr. XXV, Brussel 1980 en P. BONENFANT, *Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'ancien régime*, Brussel 1934, p. 501 e.v.

(31) ARA Rekenkamer nr. 46.830, aangifte 17 (Armen Ename), aangifte 19 (Aalmoezenie van Sint-Salvator) en aangifte 21 (Armen Nederename).

de rekeningen na. Volgens de aangifte overtreffen de uitgaven van de armentafel van Ename 3,6 maal de ontvangsten, voor de armentafel van Nederename 3,3 maal en voor de aalmoezenie 0,93 maal, terwijl uit de rekeningen blijkt dat dit respectievelijk 2,28, 1,19 en 0,73 à 0,88 is. Behalve voor de aalmoezenie wijken de verhoudingen wel sterk af.

Het percentage van de uitgaven dat rechtstreeks als steun wordt verstrekt, bedraagt volgens de rekeningen - steeds op basis van deze dichtst bij het jaar van de aangifte 1787 - 82,6 voor Ename, 58 voor Nederename en 44 voor de aalmoezenie. Volgens de aangifte zou het gaan om 81, 89 en 53 %, waarbij de gegevens voor Nederename weer het sterkst afwijken.

We moeten bijgevolg vraagtekens zetten achter de aangifte (32) en ook achter de rekeningen. Een rekening van Nederename beslaat immers een tijdspanne van 14 jaar. Hoe kan die erg betrouwbaar zijn?

In elk geval staat het functioneren van de aalmoezenie van de abdij van Ename ten voordele van de armen van ter plaatse buiten kijf. Voor de tijdgenoten was de aalmoezenie een instelling voor armenzorg, los van de eigenlijke abdij. De opgave van haar goederen gebeurde immers niet overeenkomstig de ordonnantie van 4 januari bedoeld voor de reguliere instellingen, maar van 20 januari 1787 voor de weldadigheidsinstellingen. Een van de gevolgen zal zijn dat wanneer de Fransen hier nieuwe instellingen voor armenzorg, met name in 1796 de burelen van weldadigheid en de burgerlijke godshuizen oprichtten, de goederen van de aalmoezenie aan het bureel van weldadigheid van Ename werden overgedragen (33).

Was de aalmoezenie van Ename een unicum? Ook de aalmoezenie van de Sint-Pietersabdij te Gent was haar oorspronkelijke bestemming getrouw gebleven. In de aangifte van de abdij in 1787 wordt ze nochtans niet als een afzonderlijke eenheid behandeld. Volgens die aangifte zou gedurende de laatste tien jaar gemiddeld tenminste 800 1b. gr. per jaar onder de vorm van giften aan de armen van de stad en de Sint-Pietersheerlijkheid zijn uitgedeeld.

(32) Zie J.-J. HOEBANX, *Note sur la déclaration des biens et revenus du clergé brabançon de 1787,* in: Mélanges offerts à G. Jacquemyns, Bruxelles 1968, p. 437 e.v.

(33) B.v. RAR Modern Gemeentearchief Ename nr. 236 met vermelding van de beslissingen van de prefect van het Scheldedepartement.

"Ordinaire" aalmoezen die maandelijks uitgekeerd werden beliepen 203 1/2 1b. en 10 1b. werd door de eerste kleermaker op de hoogdagen aan sommige *bedekte arme* uitgedeeld (34).

Deze aalmoezen vinden we grosso modo terug in de rekeningen van de aalmoezenie. Behalve de ten gevolge van contracten verplichte leveringen aan armeninstellingen en kloosters, werd in de jaren 1750 en 1760 - latere rekeningen ontbreken - een vast bedrag van 14 1b. 12 s. 6 gr. per maand of 175 1b. 10 s. gr. per jaar door aalmoezenier, prior, subprior en portier uitgedeeld, wellicht in specie. Wel blijft de vraag onbeantwoord wie daarmee begiftigd werd. Verder deelden de kleermakers van de abdij in de wintermaanden november-februari 4 1b. gr. uit, in de zomermaanden 3 1/2 1b. gr. en nog een bedrag op de hoogdagen, samen een 56 1b. per jaar. Tenslotte werd een bakker jaarlijks vergoed voor het bakken van het *armenbrood* (= 4 1b. gr.). En ook andere dienaren kregen een extra voor het helpen met het delen van het armenbrood (35). Om welke hoeveelheden brood het gaat, is niet met zekerheid uit de rekeningen op te maken. Hoogst waarschijnlijk dienden daartoe de hoeveelheden graan die de bakker aankocht en waarvan de verdere aanwending niet wordt vermeld (36). In 1753-1756 en 1757-1761 liepen de kosten daarvoor op tot de niet onaanzienlijke bedragen van respectievelijk 106 1b. gr. en circa 100 1b. per jaar.

Indien de veronderstelling over de bestemming van die broden juist is, deelde de aalmoezenie van de Sint-Pietersabdij in het totaal minstens 332 à 337 1b. gr. per jaar aan de armen uit onder de vorm van geld en brood. Deze bedragen liggen op hun beurt weer heel wat hoger dan de 84 à 100 pond van de aalmoezenie van de abdij van Ename. De Sint-Pietersabdij was dan ook de rijkste abdij in de Zuidelijke Nederlanden (37).

De aalmoezenie van het bisdom Gent, de vroegere aalmoezenie van de Sint-Baafsabdij, bekostigde op het einde van de achttiende eeuw vier stoop Spaanse wijn en 24 witte broden met in elk een vijfstuiverstuk voor de 24 oude arme personen van wie de voeten op witte donderdag door bisschop en proost werden gewassen. Vanaf 1762-63 viel het adjectief arm weg en was er enkel sprake van 24 oude mannen (38). Die bedeling had nog enkel een

(34) ARA Rekenkamer nr. 46.896 aangifte 13.
(35) RAG Sint-Pietersabdij Rekeningen nrs. 757, 757/2, 760.
(36) Dit is ook de interpretatie van P.-C. VAN DER MEERSCH, a.w., p. 193.
(37) E. PERSOONS, *De reguliere clerus: een statische benadering,* in. Algemene Geschiedenis der Nederlanden, dl 9, Haarlem 1980, p. 390.
(38) RAG Fonds Bisdom K 529-531 en R. 499 e.v.

symbolische betekenis. Het batig saldo van de aalmoezenie werd echter volledig uitgekeerd aan de bisschop. Het was de bedoeling dat hij dit aan de armen uitkeerde (39). Wat concreet met die bedragen gebeurde of wie bedacht werd weten we slechts gedeeltelijk (40). Wel waren het belangrijke bedragen die de bisschop werden toevertrouwd. De aangifte van 1787 vermeldt 1.111 1b. gr. of 6.666 gulden en dit stemt overeen met de bedragen aangetroffen in de rekeningen (41).

In deze bijdrage hebben we ons niet gebogen over de functie van de armenzorg, alhoewel een relatie met de arbeidsmarkt b.v. voor de hand ligt, gezien de sterke aanwezigheid van typisch seizoengebonden arbeid, maar wel of de abdijaalmoezenieën op het einde van het ancien régime nog van betekenis waren voor de armen van ter plaatse. Het antwoord luidt bevestigend.

Dat de rekeningen van armeninstellingen met een batig saldo sluiten, mag nog niet tot het besluit leiden dat aan alle behoeften van de armen - zelfs in de toenmalige optiek - voldaan was. En bij het berekenen van de steun waarvan armen konden genieten mag men zich zeker niet tot de armentafels beperken.
Tenslotte, hoe interessant de gegevens in de aangiften van 1787 ook zijn, een kritische benadering, zoals trouwens ook t.o.v. de rekeningen, mag niet ontbreken.

(39) ARA Rekenkamer nr. 46.832 aangifte 1 (van het bisdom Gent) f° 1 v°: *dat van de goederen van de aelmoesseneye van Sinte Bafs van welkers revenu den biscop het recht heeft van distributie aen den aermen, den staet sal overgegeven worden bij den heer Aelmossenier ende directeur der selve goederen.* En ib. aangifte nr. 13 (van de aalmoezenie van het bisdom): *welck slot boven den lasten gegeven wort aen sijn hooghijd den bisschop van Gendt als abt van St. Baefs om gedistribueert te worden aen den aermen ingevolge de intentie van de fondateurs.*

(40) Zo werd de competentie ter waarde van 360 1b. gr. cour. van de pastoor van het Armhuis, genoemd Huis van Barmhartigheid, opgericht in het kader van het algeheel bedelverbod, door de bisschop uit de inkomsten van de aalmoezenie betaald. Ook de Armenkamer werd door de aalmoezenie van het bisdom gespijsd: ARA Rekenkamer nr. 46.833 aangifte 64 f° 1 v° en aangifte 66. Zie ook P.-C. VAN DER MEERSCH, a.w., p. 134 en P. BONENFANT, a.w., p. 353. Over andere bestemmingen van het geld deden we geen opzoekingen.

(41) Vergelijk ARA Rekenkamer nr. 46.832 aangifte 13 met RAG Bisdom R. 504 (1774-77) 1202 1b. gr., R. 503/4 (1778-79) 1321 1b., R. 505/1 (1780-81) 901 1b. en R. 505/4 (1786-87) 1516 1b. Zie ook P.-C. VAN DER MEERSCH, a.w., p. 193.

BIJLAGE

Berekende reële ontvangsten en uitgaven per jaar in groten vlaams (1)

ARMENTAFEL ENAME

	Ontv.	Uitg.	Steun	Steun/uitg.
1756-58	3.333	2.685	1.737(2)	64,69 %
1759-61	2.603	2.387	1.752	73,39 %
1762-64	3.176	1.385	363	26,2 %
1765-78	-	-	-	-
1779-82	-	-	-	-
1786-87	3.340	7.623	6.296	82,59 %

ARMENTAFEL NEDERENAME

	Ontv.	Uitg.	Steun	Steun/uitg.
1756-58	3.800	2.818	2.000	70,97 %
1759-61	5.000	1.966	1.006	51,16 %
1762-64	3.372	400	111	27,75 %
1765-78	5.043	1.234	417	33,79 %
1779-82	4.245	5.089(3)	2.974	58,43 %
1786-87	-	-	-	-

AALMOEZENIJ VAN DE ABDIJ VAN ENAME

	Ontv.	Uitg.	Steun	Steun/uitg.
1780-82	62.112	45.672	20.177	
		à	à	44,17 %
		54.806	24.212	
		(4)	(5)	

(1) Zonder de boni of mali van vorige jaren. De rekeningen zijn opgesteld in ponden parisis. We zetten alles om in groten.
(2) Waarin 360 gr. van kwijtgescholden pachten.
(3) De rekening geeft 999 lb. 15 s. 06 d.; wij bekwamen 1.017 lb. 19 s. 06 d. par. over de 4 jaar.
(4) Nl. 137.016 te delen door 3 of door 2,5 jaar.
(5) Nl. 60.531 te delen door 3 of door 2,5 jaar.

Gebruikte afkortingen:
ARA: Algemeen Rijksarchief te Brussel; RAG: Rijksarchief te Gent; RAR: Rijksarchief te Ronse.

EIGENAARDIG VERKOOPKONTRAKT TE GERAARDSBERGEN (1)

door H. V.I.

Op 14 juli 1511 verkocht Adriaan Van Campene, baljuw van het Land van Boelare, een zwart paard aan Olivier Van den Broucke, meier van Zevenbergen (2) voor vijf pond groot Vlaams (= 60 pond parisis).

Deze verkoop is echter vermeldenswaard omdat een bijzondere voorwaarde gesteld werd. Olivier kreeg het paard gratis indien Adriaan Van Campene niet: "huwet ende een wijf trouwet bijder helegher kerke binnen eenen jaere ende de date deser eerstcommende". Met andere woorden: Adriaan verbond zich ertoe om binnen het jaar te trouwen of hij was zijn paard kwijt. Dat deze overeenkomst gebeurde met het overvloedig schenken van gerstenat bewijst de rekening van 3 pond parisis die Olivier betaalde maar eventueel in mindering mocht brengen van de koopsom indien hij de weddenschap verloor.

(1) RA Ronse, Stadsarchief Geraardsbergen, nr. 1477.
(2) Nederland, prov. Noord-Brabant.

LOKALISATIE EN HUISVESTING VAN DE AALSTERSE BEHOEFTIGEN TIJDENS DE 19de EEUW

door Patrick PRAET

In de 19de eeuwse armenlijsten en beraadslagingen van het Aalsterse Weldadigheidsbureel (stadsarchief Aalst) treft men een aanzienlijk aantal namen van behoeftigen aan die, mits identificatie aan de hand van de bevolkingsregisters, interessante gegevens opleveren over de lokalisatie van de armoede in de stad. Bij gebrek aan voldoende bronnenmateriaal moesten we ons echter beperken tot enkele jaren: 1829 (register van buitengewone onderstand), 1834 (armenlijst), 1846 (I: beraadslagingen; II: register van buitengewone onderstand), 1866 en 1890 (beraadslagingen) (1). De lezer onthoude tenslotte dat niet kon gewerkt worden met alle behoeftigen van een bepaald jaar, en dat evenmin werd rekening gehouden met enkele factoren (lengte van de straat, aantal bewoonde huizen en aantal inwoners) waarop hier onmogelijk kon ingegaan worden aangezien dit reeds een studie op zichzelf zou uitmaken.

De vraagstelling is dubbel. Primo: hoe verdeelden de behoeftigen zich over de voornaamste wijken (stadskern, Mijlbeek, Schaarbeek) van Aalst? En secundo: in welke straten waren zij gehuisvest?

Laten we nu de cijfers aan het woord:

(A.C. = absolute cijfers; R.C. = relatieve cijfers)

wijk	1829		1846 I		1846 II		1866		1890	
	A.C.	R.C.	A.C	R.C.	A.C.	R.C.	A.C.	R.C.	A.C.	R.C.
Stadskern	415	43,41	768	53,44	132	47,33	256	36,78	99	22,50
Mylbeek	193	20,18	253	17,60	39	13,77	196	28,16	134	30,45
Schaarbeek	348	36,40	415	28,87	108	38,70	244	35,05	207	47,04
Totaal	956	100,0	1437	100,0	279	100,0	696	100,0	440	100,0

(1) *S.A.A., Registers van buitengewone onderstand,* nr. 550, 553. *Beraadslagingen van het Bureel van Weldadigheid,* nrs. 467, 469, 470, 472. *Briefwisseling stad,* 1834.

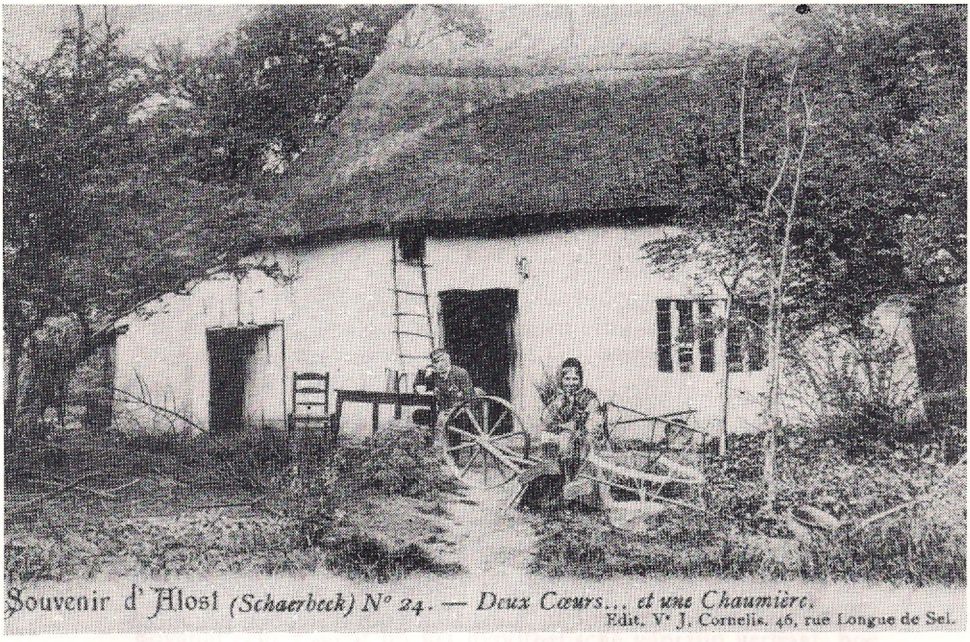

1. Een hutje op de wijk Schaarbeek (einde 19de eeuw) (Verzameling D. Denayer).

"...les habitations se trouvent dans un état impossible à décrire. Tout y manque: espace, air, lumière et entretien. Presqu'aucune de ces maisons n'a un dallage. Une seule pièce, dont le niveau est souvent plus bas que le sol de la ruelle, possèdant la plupart du temps une fenêtre qui ne se s'ouvre pas, soit d'emplacement unique le jour et la nuit pour toute une famille, qui compte parfois jusqu'à dix membres..."

De algemene vaststelling is dat het aantal behoeftigen extra muros (op het platteland of weinig verstedelijkt gebied) beduidend hoger lag dan intra muros (de oude stadskern). De enige uitzondering hierop vormt de telling I van 1846. Tijdens de 19de eeuw zet deze concentratie van de armoede zich in Mijlbeek en Schaarbeek nog verder door. Deze cijfers kunnen echter maar op een juiste wijze ingeschat worden indien ze worden vergeleken met deze over de totale Aalsterse bevolking in 1829 en 1846 (over 1866 en 1890 bestaan er geen gegevens) (2):

Wijk	1829		1846	
	A.C.	R.C.	A.C.	R.C.
stadskern	7564	53,41	9540	55,38
Mylbeek	2932	20,70	3280	19,04
Schaarbeek	3664	25,87	4406	25,57
Totaal	14160	100,0	17226	100,0

De oude stadskern huisvestte bijgevolg het grootste deel van de bevolking. Deze vaststelling is tegelijk een argument voor de these als zou de armoede in Aalst zich vooral hebben geconcentreerd in de omliggende wijken van de stad. Gemakkelijkheidshalve zou men dit kunnen toeschrijven aan de malaise van de rurale linnennijverheid tijdens de jaren veertig. Niettemin was de behoeftigheid tot omstreeks 1845 in de Vlaamse steden groter dan op het platteland (3). De verklaring waarom Aalst hierop een uitzondering vormt, kan uiteraard worden toegeschreven aan het beperkte materiaal waarmee we moesten werken. Maar belangrijker is o.i. de aparte structuur van de stad: Mijlbeek en Schaarbeek waren geen echte landbouwdorpen en werden tegen het einde van de 19de eeuw door de stadskern opgeslorpt.

(2) H. DE HAUWERE, *Vergelijking tussen twee Vlaamse steden die een zeer verschillende ontwikkeling kenden in de hedendaagse tijden (1784-1940)*, Leuven, 1964, p. 73.
Population. Recensement général (15 octobre 1846), p. 52.

(3) C. VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*, Beveren, 1982, p. 267.

2. Gezicht op de Langeridderstraat omstreeks 1900 (Verzameling D. Denayer).

"... Les fosses d'aisance, quand il en existe, se trouvent partout dans les plus mauvais conditions et répandant les émanations les plus misérables. L'écoulement des eaux ne se fait pas; en un mot: ces habitations sont de vraies foyers d'infection et on est surpris d'y rencontrer des personnes non atteintes de maladie" (Rapport van 2e section sur les habitations insalubres; S.A.A., Gemeenteraadsverslagen, nr. 22, 30 juni 1866, f. 111 vo-112).

Vanaf 1845 daarentegen was het aantal gesteunden in de provincie relatief groter op het platteland dan in de steden (4). Dit wordt bevestigd door telling II van 1846. Bij de telling I op basis van de registers van buitengewone onderstand is dit verschil veel minder merkbaar: 44,61 % van de totale bevolking woonde in 1846 in de twee gehuchten tegen 46,55 % van het aantal geïdentificeerde armen. Was de situatie in Aalst dan in die zin verschillend dat de graad van behoeftigheid *intra muros* nagenoeg even hoog was dan *extra muros?* Dit wordt tegengesproken door het gemeenteraadsverslag van 17 november 1846: *"...la classe pauvre qui forme une grande partie de la population et dont il est impossible de comprendre le denument sans avoir son affligeant spectacle sous les yeux, notamment dans les hameaux ou parties rurales de la ville..."* (5).

In 1866 en 1890 bleven de Aalsterse paupers vooral gehuisvest in Mijlbeek en Schaarbeek. Dit heeft wel enigszins te maken met de verslechterde situatie van de landbouwers in de jaren zeventig en tachtig tengevolge van de concurrentie van het goedkope Amerikaanse graan en de misoogsten (6). Doch eerder was het een logisch gevolg van de toenemende bevolking van Aalst. Wegens plaatsgebrek en stijgende grondprijzen was het zo goed als onmogelijk voor de groeiende arbeidersklasse om zich nog in de binnenstad te vestigen waardoor een uitweg moest gezocht worden naar de omliggende gehuchten (7). Dit verklaart dus waarom volgens de tellingen van 1866 en 1890 respectievelijk 63,21 % en 77,5 % van de ondersteunden in Mijlbeek en Schaarbeek woonden.

Een andere interessante vaststelling is tenslotte dat de graad van behoeftigheid hoger lag in Schaarbeek dan in Mijlbeek; namelijk in 1829, 1846 en 1866 ongeveer 1/3 en in 1890 zelfs bijna de helft van het aantal geïdentificeerde armen (ter vergelijking: in 1829 en 1846 woonden 1/4 van de totale bevolking in Schaarbeek). Voor de jaren 1829 en 1846 lag in Mijlbeek het aantal personen dat door het Bureel werd gesteund ongeveer even hoog als haar aandeel ten opzichte van de totale Aalsterse bevolking, namelijk ongeveer 20 %.

(4) *Ibid.*

(5) *S.A.A., Gemeenteraadsverslagen,* nr. 17, 17 november 1846, f. 164vo.

(6) K. VERAGHTERT, *Conjunctuurbewegingen 1830-1914,* in *A.G.N.,* dl. XII, p. 16.

(7) Onderzoek van het kadaster heeft uitgewezen dat de aangroei van huizen tussen 1834 en 1862 groter was *extra muros* dan *intra muros;* W. JACOB, *Stedenaardrijkskundige studie van Aalst,* Gent, 1970-71, p. 35.

We geven tenslotte de verdeling van de armen over de wijken, maar alleen berekend op basis van de gezinshoofden. Op die manier kan de informatie over het jaar 1834 aan bod komen:

wijken	1829		1834		1846 (I)		1846 (II)		1866		1890	
	A.C.	R.C.	A.C.	R.C.	A.C.	R.C.	A.C.	R.C	A.C.	R.C.	A.C.	R.C.
stadskern	104	43,51	199	50,25	164	54,66	50	58,82	53	35,09	25	23,14
Mijlbeek	45	18,82	64	16,16	50	16,26	10	11,76	44	29,13	34	31,48
Schaarbeek	90	37,65	104	26,25	86	28,66	25	29,42	54	35,76	49	45,37
niet-geïdentificeerd	—	—	29	7,32	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal	239	100,0	396	100,0	300	100,0	85	100,0	151	100,0	108	100,0

De resultaten van deze tellingen verschillen weinig van deze berekend op basis van het totaal aantal armen. Alleen de telling II van 1846 vertoont een sterke afwijking: 58,82 % van de gesteunde gezinshoofden woonden in de stadskern tegen 41,17 % op het omliggende platteland.
We blijven nog even stilstaan bij de cijfers over 1834. Er waren toen meer armen woonachtig in de stadskern (50,25 %) dan erbuiten (42,42). Ook na vergelijking met de bevolkingscijfers van 1829 (*intra muros:* 53,41 %; *extra muros:* 46,58 %) komt men tot dezelfde conclusie.

Het tweede deel van de vraagstelling is meer specifiek: wat waren de belangrijkste "armenstraten" van Aalst? We beperken ons tot de vermelding van de tien voornaamste van iedere telling:

Percentage Behoeftigen (8)

1846		1866		1890	
Geraardsbergsestraat	7,69	Geraardsbergsestr.	12,21	Scherrestraat	9,54
St.-Jobstraat	6,75	St.-Jobstraat	7,04	Gentsestraat	8,63
Gentsestraat	5,41	Moorselsebaan	5,89	Geraadsbergsestr.	6,81
Langeridderstraat	4,66	Langestraat	5,89	Moorselsebaan	5,90
Moorselsebaan	4,54	Windmolenstraat	5,45	Groenstraat	5,22
Windmolenstraat	4,37	Lindestraat	5,31	St.-Jobstraat	4,77
Dendermondse stwg.	4,19	Gendsestraat	4,74	Binnestraat	3,86
Korteridderstraat	4,19	Langeridderstraat	3,87	Karrebroek	3,86
Papenrode	3,20	Leopoldstraat	3,73	Langeridderstraat	3,63
Hoogstraat	2,56	Binnestraat	3,30	Dendermondse stwg.	3,40

In feite vormen deze cijfers over de door het Bureel van Weldadigheid gesteunde personen tegelijk een weerspiegeling van de groei en de uitdeining van de stad buiten haar middeleeuwse grenzen. In 1846 waren nog vier van de tien belangrijkste "armenstraten" te vinden *intra muros,* in 1866 en 1890 waren er dat nog respectieve-

(8) absolute cijfers, cfr. bijlagen.

lijk drie en één. Tegen het einde van de eeuw zochten de Aalsterse armen steeds meer hun toevlucht op plaatsen die voordien nog praktisch onbewoonde landwegen waren.
Binnen de oude stadskern waren er twee specifieke armenwijken. Een eerste bevond zich in het noordwesten in de buurt van de typische volkswijk "de Kat", Langeridder-, Korteridder- en Keizerstraat. Anderzijds gingen de behoeftigen ook samenhokken in de omgeving van de Windmolen- en de Hoogstraat.
Beide wijken kenden uitlopers in oostelijke richting. Het was immers daar dat de Aalsterse armoede zich tijdens de 19de eeuw concentreerde. Bij ieder uitgevoerde telling staan de Geraardsbergse-, Gentse en St.-Jobstraat hoog genoteerd in de top-tien van de armenstraten. Uiteraard wordt het groot aantal armen hier ook verklaard door het feit dat het vrij lange straten waren waardoor de kans op meer behoeftigen relatief groter was. Naast deze specifieke armenbuurten binnen of onmiddellijk buiten de stadskern woonden er op het platteland nog tal van behoeftigen in kleine huizen langs de Dendermondse steenweg, Moorselsebaan, Langestraat (Mijlbeek) en Scherrestraat (Schaarbeek).

De paupers woonden met andere woorden vooral samen aan de rand van de oude stadskern terwijl het centrum werd ingenomen door degenen die een relatief grote welstand genoten. Dit is geen typisch fenomeen voor Aalst. Ook in andere steden (bijvoorbeeld Mechelen (9)) deed zich een gelijkaardige situatie voor. Ook vandaag nog is deze geografische spreiding van rijk en arm in Aalst merkbaar; de hoger vermelde armenbuurten zijn vaak nog de plaats waar de minder bemiddelden gehuisvest zijn.

We besluiten dit kapittel over de lokalisering van de Aalsterse behoeftigen met een sfeerbeeld van hun woontoestanden.
De huisvesting van de paupers in Aalst verschilde weinig van deze in andere Westeuropese steden tijdens de 19de eeuw. Het aantal gezinnen oversteeg het aantal huizen en een groot aantal hiervan was kleiner dan 50 ca. Een aanzienlijk deel van de bevolking beschikte met andere woorden niet over een voldoende leefruimte (10). Deed het interieur van sommige woningen aan Derde Wereldtoestanden denken, dan was het er buiten nauwelijks beter aan toe: de smalle straatjes fungeerden als open riolen waar

(9) J. VAN BORM, *Aspecten van pauperisme en armenzorg te Mechelen in de 19de eeuw: de evolutie van veertig arme families,* Leuven, 1965, p. 107.

pluimvee en ander minder aangenaam gedierte zich thuis voelden. Deze situatie liet de Aalsterse overheid en de burgerij meer in het algemeen zeker niet onverschillig. In haar bezorgdheid speelden weliswaar humanitaire overwegingen mee, maar daarnaast beschouwde men deze sloppenwijken als een broeinest van besmettelijke ziekten en kleine criminaliteit (11). Ter voorkoming hiervan en met het oog op de zuivering van de straten en de huizen werden verscheidene reglementen uitgevaardigd (12). Nochtans bleef de toestand van de huisvesting erg bedenkelijk zoals moge blijken uit het rapport van de *2e section sur les habitations insalubres* (13):

BIJLAGEN

Straten	1846 (14) I	1846 (14) II	1866	1890
Intra muros	768	132	256	99
Kerkestraat	12	—	—	—
Pontstraat	7	—	—	1
Klapstraat	16	4	—	6
Houtmarkt	6	—	9	—
Vrouwestraat	12	—	3	—
Hoogstraat	34	10	11	—
Zonnestraat	23	8	15	8
Peetereilleweg	—	4	—	—
Begijnhof	—	—	—	6
Volderstraat	11	8	—	—
Stoofstraat	20	1	1	4
Vismarkt	—	2	—	—
De Burght	42	4	10	8
O. Graanmarkt	5	—	—	—
Brusselsestraat	—	—	11	—
Korte Zoutstraat	19	—	1	—
Keyzerlijke plaats	8	1	15	—

(10) W. JACOB, *o.c.*, p. 36-37.

(11) Dit blijkt uit de aanvraag van de industrieel Eliaert-Cools tot opdoeking van het Peterseliestraatje: *"La ville y gagnera en assainissement cette ruelle offrante la vue la plus désagréable et donnant de odeur de plus infectes (sic); et on éloignera aussi du centre de la ville des gens pauvres et déguinillés et on ôtera un refuge aux individus mal intentionnés", S.A.A., Briefwisseling,* (22 oktober 1841).

(12) Bijvoorbeeld het reglement van 1849 dat aan het College van Burgemeester en Schepenen toeliet om onzuivere woningen te verbieden *(S.A.A., Gemeenteraadsverslagen,* nr. 18, f. 108-108vo.) of het verbod tegen het laten loslopen van het pluimvee in de straat *(Ibid.,* nr. 21, 10 juni 1864, f. 221).

(13) *Ibid.,* nr. 22, 30 juni 1866, f. 111vo-112.

(14) I: volgens registers van beraadslagingen
II: volgens register van buitengewone onderstand

Forteynsteeg	11	4	5	—
St.-Jorisstraat	4	6	2	—
Nieuwstraat	—	—	8	—
Vrijheidstraat	62	6	7	4
Korteridderstraat	62	10	7	6
Langeridderstraat	74	6	27	16
Keyzerstraat	25	13	5	1
Nazarethstraat	15	4	—	—
Windmolenstraat	63	12	38	8
Korte Nieuwstraat	8	—	—	—
Leopoldstraat	—	4	26	3
Peperstraat	49	2	12	3
Graanmarkt	8	—	—	8
Molestraat	19	—	—	—
Agterstraat	6	—	—	2
Dijk	—	—	6	—
Dam	13	—	—	—
Molendries	2	—	1	—
Radijzegang	10	—	9	—
Wortelgang	6	—	—	—
Hoogevesten	39	17	19	13
Varkensmarkt	14	—	—	—
Moutmolen	31	—	—	—
Moutstraat	—	—	7	—
Vaertstraat	11	—	—	—
Bisschopstraat	—	1	—	—
Neerhof	17	—	1	—
Bierstraat	3	—	—	1
Schoolstraat	—	—	—	1
Werf	—	5	—	—
Extra muros	669	147	440	341
a. Mijlbeek	253	39	196	134
Molèstraatpoort	6	—	—	3
Dendermondsesteenweg	64	9	13	15
Papenrode	50	5	8	—
Binnestraat	4	—	23	17
Botermelkstraat	—	—	—	2
Moorselsebaan	60	18	41	26
Groenstraat	—	1	4	23
Langestraat	33	3	41	—
Koeystraat	6	3	8	—
Beekstraat	—	—	3	2
Bergestraat	13	—	7	—
Waelestraatje	—	—	—	1
Koolstraat	—	—	2	13
Bolleweg	—	—	—	8
Dompelstraat	—	—	—	2
Meuleschette	—	—	—	5
Denderstraat	—	—	—	2
Brusselse steenweg	—	—	13	—
Hofsomergem	—	—	4	—
Mestpleinstraat	—	—	17	—

Bergenkouterlaan	—	—	12	6
Driesstraat	12	—	—	—
Pontstraatsteenweg	6	—	—	—
Niet geïdentificeerd	—	—	—	9
b. Schaarbeek	415	108	244	207
Brabantstraat	7	—	—	—
Schalienhuys	40	—	—	—
Poststraat	—	—	—	13
Ajuinkouter	10	—	—	—
Scherrestraat	12	—	14	41
Zoutstraatsteenweg	6	—	—	—
Geraardbergse steenweg	93	39	85	30
Kalfstraat	36	10	9	1
St.-Jobstraat	100	16	49	21
Gentsestraat	55	38	33	38
Assendries	14	—	—	—
Leedsestraat	—	—	—	9
Karrebroek	—	—	5	17
Lindestraat	30	4	37	—
St.-Appolonia	4	2	—	4
Siesegem	8	—	—	—
Erembodegemstraat	—	—	10	15
Paternosterstraat	—	—	—	5
Beekveldstraat	—	—	—	5
Withuisstraat	—	—	—	3
Paddenhoek	—	—	—	4
Meirestraat	—	—	2	—
TOTAAL	1.437	279	696	440

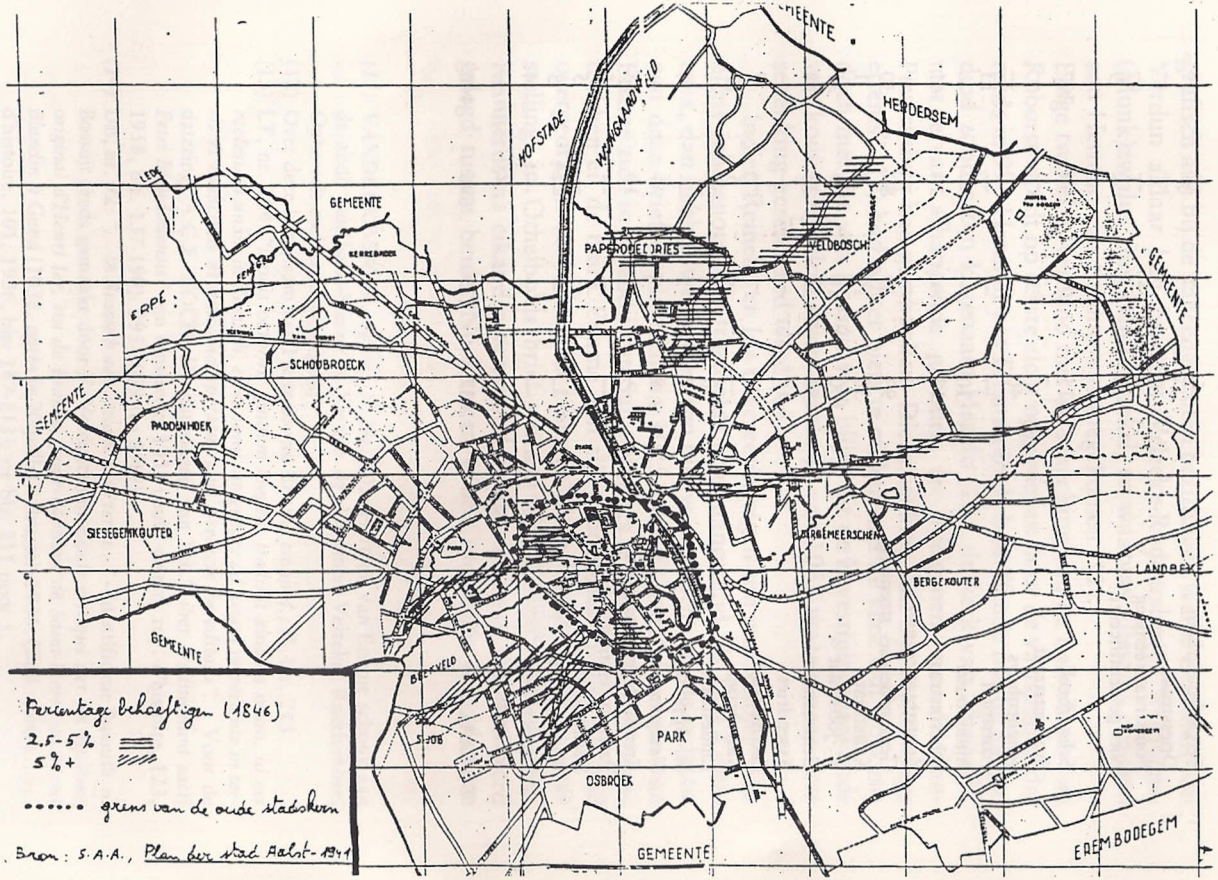
HOFSTADE
HEIDERSEM
GEMEENTE
SCHOONBROECK
PADDENHOEK
SIESEGEMKOUTER
BERGEMEERSCHEN
BERGEKOUTER
LANDBEKE
PARK
OSBROEK
GEMEENTE
EREMBODEGEM
Percentage beheftigen (1846)
2,5-5%
5%+
grens van de oude stadskern
Bron: S.A.A., Plan der stad Aalst-1941

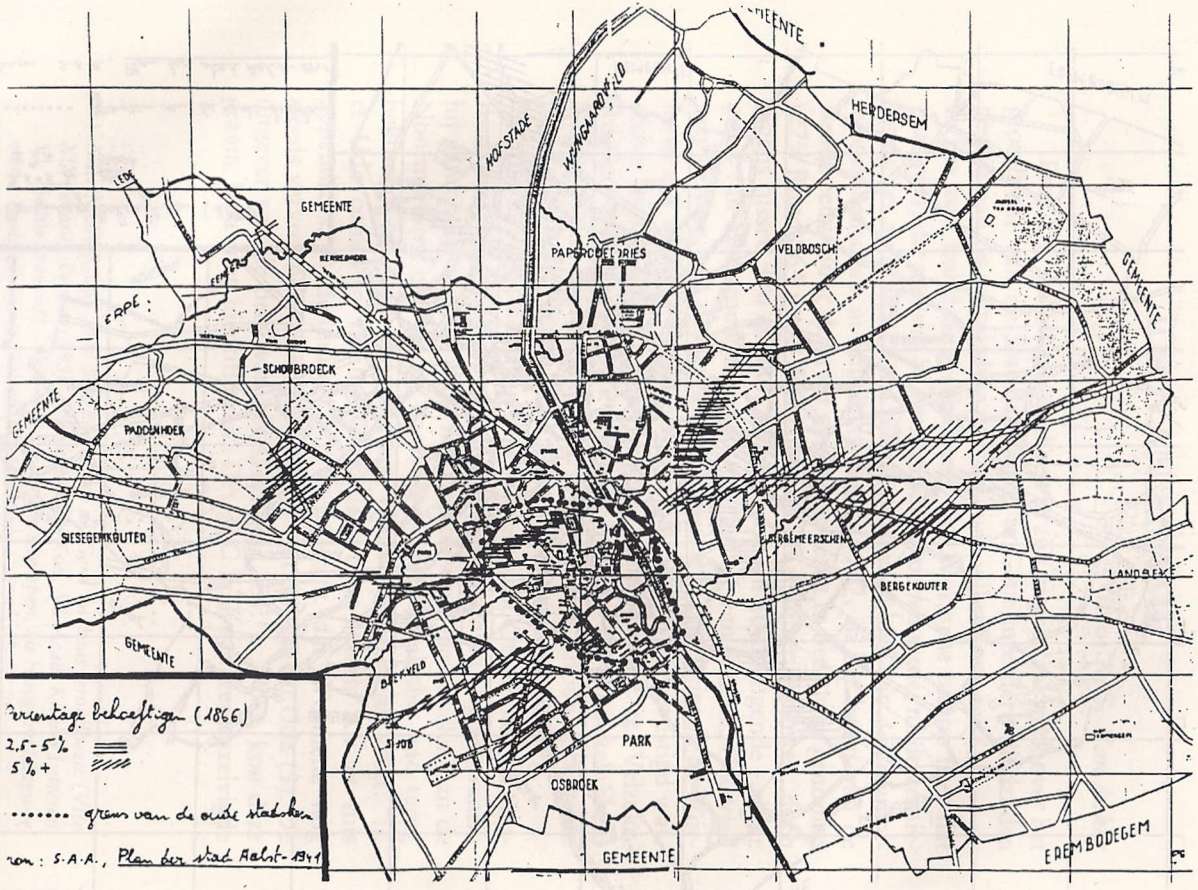
GEMEENTE
HERDERSEM
HOFSTADE
WIJNGAARDVELD
LEDE
GEMEENTE
PAPEROEDERIES
VELDBOSCH
GEMEENTE
ERPE
SCHOOBROECK
GEMEENTE
PADDENHOEK
SIESEGEMKOUTER
BERGEMEERSCHEN
BERGEKOUTER
LANDBEKE
GEMEENTE
BREYVELD
PARK
OSBROEK
GEMEENTE
EREMBODEGEM
Percentage behoeftigen (1866)
2,5-5%
5%+
grens van de oude stadskern
ron: S.A.A., Plan der stad Aalst-1941

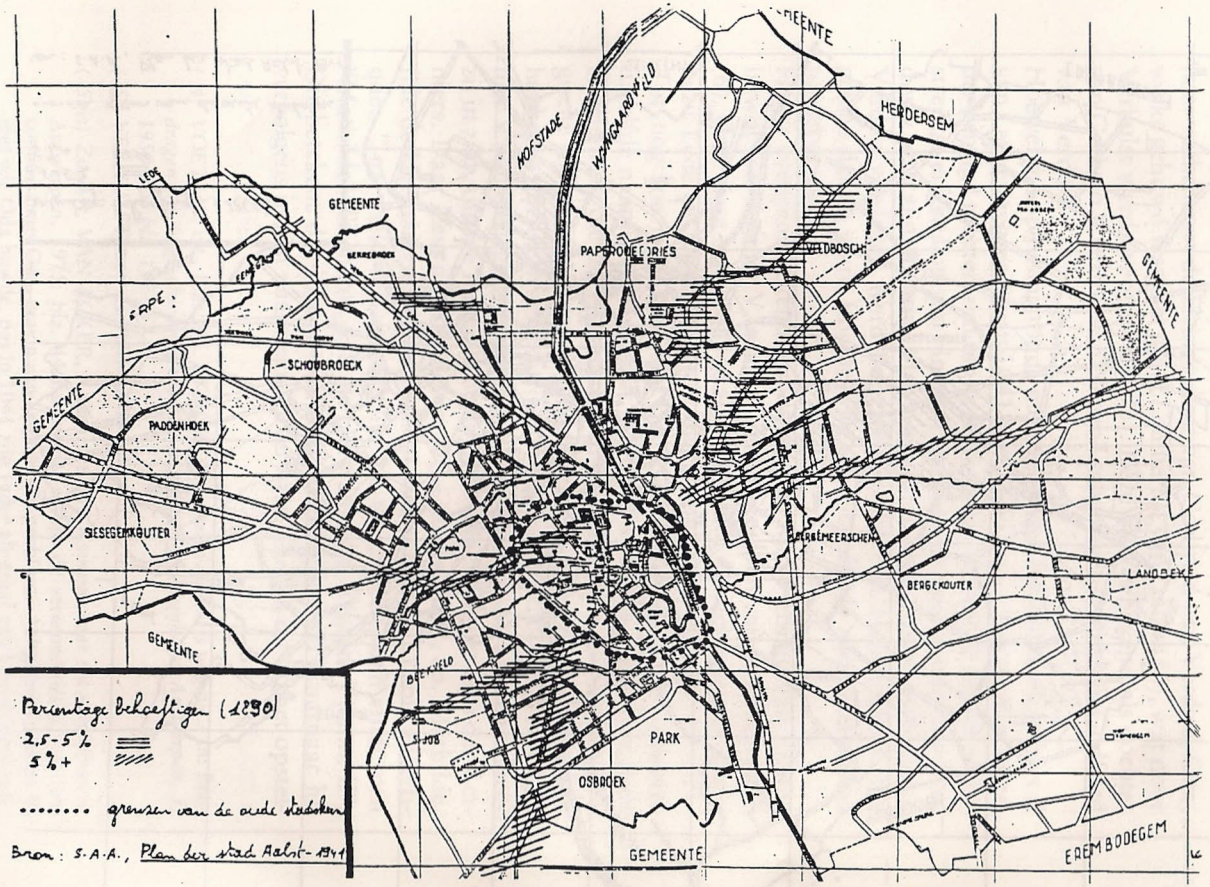
GEMEENTE
HERDERSEM
HOFSTADE
WINGAARDVELD
LEDE
GEMEENTE
PAPEROOEDORIES
VELDBOSCH
GEMEENTE
SCHOUBROECK
GEMEENTE
PADDENHOEK
SIESEGEMKOUTER
BERGEMEERSCHEN
BERGEKOUTER
LANDBEKE
GEMEENTE
BREKVELD
PARK
OSBROEK
GEMEENTE
EREMBODEGEM
Percentage behoeftigen (1890)
2,5-5%
5%+
grenzen van de oude stadskern
Bron: S.A.A., Plan der stad Aalst-1941

HET LAND VAN AALST –
REEDS VERSCHENEN JAARGANGEN.

Reeds verschenen jaargangen worden verkocht à 400,- fr per volledige jaargang of à 75,- fr. per los nummer.

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekening nummer 001-0561340-77 van "Het Land van Aalst, Oude jaargangen Tulpstraat 1, 9308 Aalst/Hofstade.

Alle jaargangen zijn nog in voorraad, uitgezonderd de onderstaande, waarvan nog slechts de aangeduide nummers beschikbaar zijn :

1949 (1) uitverkocht
1950 (2) nummers 1-2-3
1951 (3) nummers 1-2-4
1952 (4) nummers 1-2-3-4-5
1953 (5) uitverkocht
1954 (6) nummers 2-3-4-5-6
1959 (11) nummers 3-4
1960 (12) nummers 2-3-4-5-6
1961 (13) nummers 2-3-4-5-6
1962 (14) nummers 2-3-4-5-6
1965 (17) nummers 1-2-5-6
1966 (18) nummers 1-4-5-6
1967 (19) nummers 1-2-5-6
1976 (28) nummer 1
1977 (29) nummers 1-2-4-5-6
1979 (31) nummers 1-2-4-5-6
1983 (35) nummers 2-3-4-5-6

Volgende overdrukken zijn nog beschikbaar :

Marcel Cornelis : Buitenpoortersboeken van Geraardsbergen.
Genaaid : 600,-fr. - Gebonden : 750,-fr.

Herman Van Isterdael e.a. : Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983).
2 banden - 915 blz. : 900,-fr. (gebeurlijk te verhogen met 50,-fr. portonkosten.

Frans Couck : Familie Sonck te Denderleeuw - 1960 - 25,-fr.

J. De Brouwer : Herbergnamen in het Land van Aalst vóór 1780 - 25,-fr.

J. De Brouwer : Toponiemen te Erembodegem - 100,-fr.

J. De Brouwer : Priester Daens en de opkomende kristelijke demokratie. 1967 - 25,-fr.

J. De Brouwer : De Pauselijke Zouaven. - 1969 - 25,-fr.

L. Van Durme : Het Uithof van de abdij van Ninove te Dikkelvenne en Velzeke. - 1985 - 25,-fr.

L. Beeckmans : Een stenen artefact uit Bambrugge - De Burcht van de Heerlijkheid Hasselt - Een 16e-eeuwse muntschat uit Ninove - 1985 - 25,-fr.

R. Opsommer : De Geraardsbergse Stadschepenbank 1280-1360. 1985 - 25,-fr.

HET LAND VAN AALST

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Ere-Voorzitters : F. Courteaux
L. De Rijck

Ere-Bestuurslid : A. Van Lil,
initiatiefnemer en medestichter

Voorzitter : L. Robijns

Ondervoorzitter : H. Van Isterdael

Beheerder : G. Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
Tel. (091) 60 19 04

Redactiesecretarissen : S. De Lange - M. Cherreté

Verslaggever : B. Boel

Archivarissen - Bibliotecarissen : C. Uyttersprot - M. Uyttersprot

Public-relations : M. Cock

Redactieadres en recensie :
C. Uyttersprot, Elkstraat 50, 9300 Aalst

Het tijdschrift wordt uitgegeven met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de stad Aalst.

Prijs voor het Jaarabonnement :

Voor leden : 400 fr., steunende leden : 600 fr. en ereleden 1.200 fr. te storten op P.C.R. 000-0586911-61 «Het Land van Aalst», Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

INHOUDSTAFEL Nr. 6, 1987

K.G. VAN ACKER, Ida van Ename 281-291

H.V.I., Driekoningenviering te Haaltert 292

R. OPSOMMER, Enkele "Feodale" bemerkingen 293-305

H. VAN ISTENDAEL, Verzorging van geesteszieken te Okegem 306-308

G. MARECHAL, Armenzorg te Ename en Nederename 309-322

H.V.I., Eigenaardig Verkoopkontrakt te Geraardsbergen 323

P. PRAET, Lokalisatie en huisvesting van de Aalsterse behoeftigden tijdens de 19de eeuw 324-336

Het Land van Aalst

TIJDSCHRIFT VAN DE
GESCHIEDKUNDIGE VERENIGING
« HET LAND VAN AALST »

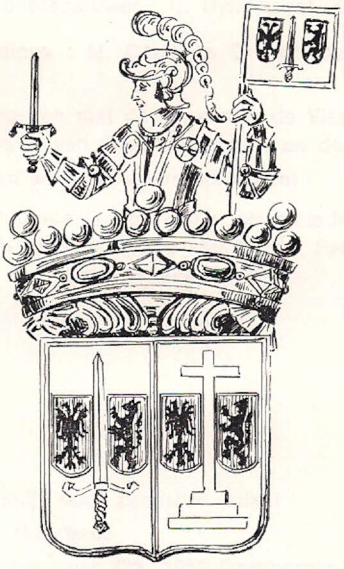

JAARGANG XXXIX - 1987 -

INHOUDSTAFEL
1987

W. L. BRAEKMAN	— Drie processsen te Vlierzele uit het begin van de XVe eeuw	1
E. COSYNS	— Het Geitebos (Zandbergen, O.-Vl.): historiek van een "oud-bosgebied"	15
L. FOSSELLE	— Boekbespreking	147
G. MARECHAL	— Armenzorg te Ename en Nederename op het einde van de XVIIIde eeuw	309
J. OCKELEY	— Baardegem in de jaren 1845-1850, of de weerslag van de economische crisis op de demagografie van een klein plattelandsdorp in het arrondissement Aalst	49
R. OPSOMMER	— Enkele "feodale" bemerkingen bij de splitsing en verkoop van Ronse, (Sint-Maria-) Horebeke, Elzele en (Twee-) Akren, 1402-1404: Verkoopsoctrooien en feodale afhankelijkheid	293
P. PRAET	— Bedelarij in Aalst tijdens de 19de eeuw	37
	— Lokalisatie en huisvesting van de Aalsterse behoeftigen tijdens de 19de eeuw	324
K. G. VAN ACKER	— Ida van Ename	281
D. VAN DE PERRE	— Taalproblemen in 1734-1735 bij pastoorsbenoeming te Denderwindeke	251
	— Vraag om een duiveluitdrijving bij paarden te Denderwindeke	36
H. VAN ISTERDAEL	— Verzorging van geesteszieken te Okegem tijdens het Ancien Régime	306
H. VAN ISTERDAEL e.a.	— Bibliografie 1986	103
H.V.I.	— Brandramp te Zonnegem	149
	— Deontologie van de vroedvrouw anno 1784	151
	— Driekoningenviering te Haaltert in 1738	292
	— Eigenaardig verkoopkontrakt te Geraardsbergen	323
	— Te Zonnegem was de vis gevlogen	150
W. VERDOODT	— De geschiedenis van een dorpskerk (Sint-Amanduskerk, Denderleeuw)	255
W. VERNAEVE	— Dat boeck vande Guldebroeders ende Gulde Susters van dat Broerscap van der Heiliger Maghet Kathelijne van Aelst	153
DE REDACTIE	— Het woordenboek van de Vlaamse Dialekten	47

Register der Plaatsnamen

Aaigem, 307, 308
Aalst, 6, 17, **37,** 49, 50, 56, 68 75, 77, **153,** 286, 291, 298-304, 306, 316, **324**
Aalter, 258
Affligem, 16, 54, 188, 201, 248, 262
Amberloup, 289, 290
Amsterdam, 156, 185, 209, 228, 248
Antwerpen, 157, 163, 169, 171, 180, 190, 202, 207, 210, 213, 221, 228 248
Appelterre, 23, 35
Aspelare, 35
Asse, 52, 93, 99, 100, 220, 248
Atrecht, 30, 298, 299, 303, 304

Baardegem, 49, 222, 248
Baasrode, 74
Balegem, 266, 268
Bambrugge, 149, 150
Bastogne, 289, 290
Bavai, 30
Bavegem, 10
Bergen, 288
Boelare, 323
Boom, 170, 248
Borcht-Lombeek, 70
Bossuit, 283, 284
Bottelare, 187, 248
Bouillon, 287
Boulogne, 287, 288, 290
Boussu, 172, 173, 248
Bras, 288
Brecht, 309
Brugge, 72, 187, 207, 248, 260
Brussel, 2, 45, 49, 59, 77, 166, 167, 196, 199, 219, 221, 248, 306
Buggenhout, 74
Burst, 149, 250

Clairvaux, 262

Denderhoutem, 151, 292
Denderleeuw, 24, **255**
Dendermonde, 56, 57, 76, 156, 171-173, 188, 208, 248
Denderwindeke, 23, 29, 35, 36, **251**
Diegem, 159, 248
Doornik, 225, 248, 276, 287
Drongen, 150, 174, 248, 251

Edingen, 253
Elzele, 293
Ename, 21, 22 , 27, **281, 309**
Essene, 99, 100
Etikhove, 287

Froidchapelle, 76

Galmaarden, 35
Gavere, 264
Geel, 307
Gent, 1, 4-7, 10-13, 45, 189, 193, 200, 201, 208, 227, 229, 248, 258, 281, 283-287, 306, 309, 314 319-321
Geraardsbergen, 3, 212, 222, 228, 248, 299, 308, 316, 323
Gesves, 289
Gijzegem, 258
Gijzenzele, 4-6, 10
Gooik, 36
's Gravenhage, 156, 213, 249
Grimminge, 24, 35
Grupont, 288

Haaltert, 292, 307
Hamme, 194, 248
Havré, 300, 301, 304, 305
Heestert, 227, 248
Hekelgem, 99, 100, zie ook Affligem
Hemelveerdegem, 284
's Hertogenbosch, 156, 217, 249
Herzele, 7, 213, 248, 258, 277, 278
Hoei, 289
Hofstade, 175, 182, 194, 248
Hulst, 187, 216, 249

Idegem, 24, 35

Jette, (Dielegem), 264

Kaprijke, 258
Kerksken, 292
Kortrijk, 260
Koudekerke (Nl.), 296
Kruishoutem, 296

Lahamaide, 298-301, 303
Landegem, 159, 249
Laroche, 289, 290

Lebbeke, 74, 99, 100
Lede, 179, 207, 249, 282, 285
Ledeberg, 258
Leeuw, 191, 249
Leuwergem, 5
Leiden, 195, 249
Lessen, 24
Lettelingen, 24
Leuven, 78, 282, 285, 287, 289
Libramont, 288
Liedekerke, 24, 264, 267
Lier, 208, 249
Lombeek, 224, 249
Lunéville (Fr.), 287, 288
Luxemburg, 289-291

Mamer (Lux.), 288
Mater, 286, 287
Mazenzele, 99, 100
Mechelen, 181, 192, 209, 249, 330
Meerbeke, 35
Meldert, 50, 99, 100, 266
Mere, 190, 211, 227, 249
Merelbeke, 10, 208, 249
Mespelare, 156, 163, 249
Mirwart, 288
Montbliart, 76
Moorsel, 99, 100
Munkzwalm, 281, 284, 285, 287

Nederename, 258, 286, 287, 309
Nederhasselt, 35
Nederzwalm, 285
Nieuwerkerken, 194, 249
Nieuwenhove, 15, 24, 29, 35
Ninove, 17, 18, 36, 166, 296, 200 204, 222, 249, 251-253, 285, 296

Okegem, 24, 306
Onkerzele, 35
Oosterzele, 175, 249
Oostkamp, 296
Opdorp, 74
Ophasselt, 284
Opheilissem, 251
Opwijk, 74, 77, 99, 100
Oudegem, 156
Oudenaarde, 302
Oudenaken, 36

Parijs, 61, 300, 304, 305
Petegem-aan-de-Schelde, 302
Pollare, 15, 29, 35

Rance, 76
Raspaillebos, 16, 24
Recogne, 288
Rijsel, 188, 249
Roborst, 283-285
Rome, 12
Ronse, 293, 308, 216
Rotterdam, 156, 194, 249

Sainte-Marie, 288
Saint-Hubert, 289
Saint-Pierre, 288
Santiago de Compostella, 13
Schoonaarde, 282, 285
Schorisse, 9
Sint-Antelinks, 217, 249
Sint-Denijs-Boekel, 283, 284
Sint-Lievens-Houtem, 6-10, 149 150, 200, 248
Sint-Maria-Horebeke, 293
Sint-Niklaas, 306
Sivry, 76
Smeerebbe-Vloerzegem, 35
Sorée, 289
Stavelot, 289, 290

Ter Kameren, 16
Tongeren, 30
Twee Akren, 293

Valenciennes, 252
Velzeke-Ruddershove, 281, 282, 284, 285
Verdun, 281, 282, 284, 288, 290
Verviers, 196, 249
Vicoigne (Fr.), 251-254
Vilvoorde, 77
Vlekkem, 307, 308
Vlierzele, 1, 149
Voeren, 251
Vollezele, 35, 36
Voorde, 35
Vurste, 7

Waarbeke, 35
Waarschoot, 258
Wailliet, 289
Welden, 187, 249
Wieze, 43, 74, 99, 100, 182, 224

Zandbergen, 15
Zele, 223, 249
Zelliik, 167, 249
Zevekote, 156
Zevenbergen (Nl.), 323
Zingem, 8
Zonnegem, 149, 150
Zottegem, 170, 249
Zuienkerke, 296, 297
Zutphen (Nl.), 155, 165, 249

Het Land van Aalst

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Ere-Voorzitters : F. Courteaux
L. De Rijck

Ere-Bestuurslid : A. Van Lil,
initiatiefnemer en medestichter

Voorzitter : L. Robijns

Ondervoorzitter : H. Van Isterdael

Beheerder : G. Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
Tel. (091) 60 19 04

Redactiesecretarissen : S. De Lange - M. Cherretté

Verslaggever : B. Boel

Archivarissen - Bibliotecarissen : C. Uyttersprot - M. Uyttersprot

Public-relations : M. Cock en D. Van De Perre

Het tijdschrift wordt uitgegeven met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de stad Aalst.

Prijs voor het Jaarabonnement :

Voor leden : 400 fr., steunende leden : 600 fr. en ereleden 1.200 fr. te storten op P.C.R. 000-0586911-61 «Het Land van Aalst», Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

De auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar artikel.

Kaftontwerp : Bart Maris, Meerbeke.

Drukker : ADB-Andries, Kerkstraat 225, 1851 Grimbergen

ISBN : 240 - 938 - 7 P.

Redactieadres en recensie :
C. Uyttersprot, Eikstraat 50, 9300 Aalst